

KULTURNA BAŠTINA U SINJSKOM KRAJU

Mravak, Ivna

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:577479>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-13**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

DIPLOMSKI RAD

KULTURNA BAŠTINA U SINJSKOM KRAJU

IVNA MRAVAK

SPLIT, 2019.

Odsjek za Hrvatski jezik i književnost
Hrvatski jezik i književnost
Hrvatska tradicijska kultura u europskom kontekstu

KULTURNA BAŠTINA U SINJSKOM KRAJU

Studentica:
Ivna Mravak

Mentor:
prof. dr. sc. Marko Dragić

Split, 2019.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Predaje	4
2.1. Etiološke predaje	5
2.1.1. Dolazak Hrvata	6
2.1.2. Kraljica Tuga	7
2.1.3. Izvor Kosinac	8
2.1.4. Mojanka	8
2.1.5. Marijina jama	9
2.2. Povijesne predaje	9
2.2.1. Dolazak Majke od Milosti iz Rame u Sinj	10
2.2.2. Svatovsko groblje	15
2.2.3. Stradanje Otočana 27. srpnja 1715. godine	16
2.2.4. Hajduci	19
2.2.4.1. <i>Andrijica Šimić</i>	20
2.3. Demonološke predaje	28
2.3.1. Vještice i more	29
2.3.2. Uroci	32
2.3.3. Vukodlaci	33
2.3.4. Karakonđuła	34
2.4. Mitske predaje	35
2.4.1. Vile	35
3. Legende	38
3.1. Gospa Sinjska	39
4. Nekadašnji život	45
4.1. Svatovski običaji	45
4.2. Odlazak momaka na silo	47
4.3. Umicanje	48
5. Maškarski ophodi	49
5.2. Galjske mačkare	52
6. Zaključak	58
Popis kazivača	59
Literatura	59
Sažetak	62
Abstract	63

1. Uvod

Usmena književnost vrsta je književnosti koja je od davnina predmet interesa mnogih ljubitelja književnosti, a posebice onih koji s lakoćom uviđaju ljepotu i važnost govorene književnosti. Kako bi se moglo kvalitetno krenuti u raspravu o usmenoj književnosti, potrebno je izdvojiti definiciju usmene književnosti, a u tu svrhu poslužit ćemo se riječima Stipe Botice i reći kako je usmena književnost „vrsta govorenoga priopćavanja za naročite potrebe među sudionicima neke povezane zajednice.”¹ Izučava se u okviru znanosti o književnosti, ali ono što usmenu književnost čini posebnom unutar širokog područja znanosti o književnosti jest njezin tvorac. Sva djela usmene književnosti nastaju na isti način: pojedinac kazuje djelo slušatelju ili slušateljima. Slušatelji mogu postati novi kazivači, ali oni, naravno, neće imati u potpunosti istu interpretaciju kao prethodni kazivač(i). Dakle, zaključno se može kazati kako je tvorac djela usmene književnosti „onaj daroviti pojedinac koji osjeća snagu riječi i unutar govorenoga jezika neke sredine provodi odabir kako bi prikladno izrazio svoja raspoloženja i predao ih slušateljima kao oblikovanu strukturu.”² Ključ kvalitetna djela usmene književnosti leži u odnosu i međusobnoj povezanosti govornika i slušatelja, a taj je odnos, kako Bošković-Stulli i Zečević ističu, „izravan, prirodan, autentičan, bez posredovanja modernih medija tehničke, mehaničke reprodukcije zvuka i slike.”³ Često se zna kazati kako ljepota i veličina leže u jednostavnosti, a to nam potvrđuje i usmena književnost. Prosta živa riječ koja se prenosi od usta do usta, s koljena na koljeno, sasvim je dovoljna da bi stvarala vrhunska djela usmene književnosti. Snaga govorene riječi ovdje doživljava svoj vrhunac.

Jednostavnost i svojevrsna ogoljenost usmene književnosti još na jedan način potvrđuju njezino bogatstvo i izniman značaj unutar djelokruga znanosti o književnosti. Snagu i neuništivost govorene riječi potvrđuje i činjenica da je usmena književnost „najstariji i najdugotrajniji oblik umjetničkoga stvaranja jezičnim medijem, a stara je onoliko koliko i sam čovjek.”⁴ Usmena književnost kroz svoju se dugu povijest nazivala raznim imenima. Najpoznatija je bila pod nazivom narodna književnost. Taj naziv nastaje u razdoblju renesanse kada raste interes za narodnom književnošću, a velike zasluge za to zasigurno treba prepisati Michelu de Montaigneu koji je bio oduševljen narodnom književnošću, posebice narodnom poezijom. U osamnaestom stoljeću raste interes za sustavnim prikupljanjem i izučavanjem usmene književnosti, a od kraja tog istog stoljeća za usmenu književnost uvodi se naziv

¹Botica 1995: 9.

²Isto.

³Bošković-Stulli, Zečević 1978: 12.

⁴Kekez 1998: 133.

anonimna književnost. Zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac odigrao je važnu ulogu u razvoju hrvatske usmene književnosti. Godine 1813. izdaje *Okružnicu* kojom potiče prikupljanje i zapisivanje usmene književnosti i upravo njegovom zaslugom u razdoblju Hrvatskog narodnog preporoda dolazi do procvata hrvatske usmene književnosti. Njegov trud nastavlja Matica hrvatska koja 1877. upućuje Poziv za sabiranje hrvatskih narodnih pjesama.⁵ U Hrvatskoj se početkom dvadesetog stoljeća pod utjecajem Seljačke stranke predvođene Stjepanom Radićem usmena književnost nazivala i seljačkom književnošću. U uporabi su također bili nazivi pučka književnost i tradicionalna književnost. Naziv usmena književnost u službenoj je uporabi od devedestih godina dvadesetog stoljeća.⁶ Primjetno je kako su se kroz povijest nazivi za usmenu književnost nekoliko puta mijenjali, ali ono što se nije mijenjalo jest važnost usmene književnosti za cjelokupni narod. Već je istaknuto kako je usmena književnost stara koliko i čovjek. Stoga, nije teško povući paralelu i reći kako je pojedina nacionalna književnosti stara onoliko koliko i svijest ljudi o njihovu nacionalnom identitetu. Na taj način dolazimo do zaključka kako je hrvatska usmena književnost nastala onog trenutka „kada je netko od starih Hrvata (u nepoznatoj pradomovini) hrvatskim govorom oblikovao neke sadržaje, kazao ih svojim slušateljima ili subesjednicima, koji ih primiše kao važne poruke, kao nešto značajno i po mjeri vlastitih duševnih raspoloženja, te ih stoga „ubaciše” u usmenu komunikaciju.”⁷ Ovaj Botičin citat u sebi krije samu bit usmene književnosti – ono što ona jest. Osim što nam iznosi podatak o njezinu nastanku, otkriva nam tajnu, ljepotu i jednostavnost stvaranja usmene književnosti, onaj magični suodnos kazivača i slušatelja.

Usmena književnost, jednako kao i pisana književnost, pripada znanosti o književnosti, a njezin jezik filologiji kao znanstvenoj disciplini. Promatrajući usmenu književnost s ovog stajališta, moguće je uočiti još jednu posebnost usmene književnosti. Dok se pisana književnost izučava isključivo unutar gore spomenute znanosti i discipline, kod usmene književnosti to ne mora biti i nije slučaj. Naime, usmena književnost proučava se unutar mnogih drugih disciplina koje ovise o njoj i o kojima ona ovisi. O tome detaljnije govori Josip Kekez koji ističe sljedeće discipline unutar kojih se usmena književnost izučava: „Ponajčešće to bijaše etnologija, koja je ovu književnost gledala samo kao dio narodnih obreda i običaja. Iz etnologije je lako prebacivana u kulturologiju i antropologiju.”⁸ Nazivi

⁵Dragić 2017 a: 11.

⁶Dragić 2008 a: 11-12.

⁷Botić 1995: 9.

⁸Kekez 1998: 140.

narodna književnost ili tradicionalna književnost izvrsno upućuju na ovu povezanost usmene književnosti s primjerice etnologijom i kulturologijom. Usmena književnost dokumentira mnoge obrede i običaje nekog užeg ili šireg kruga ljudi te samim time služi kao medij koji prenosi i čuva kulturnu baštinu. Čuva ju od zaborava i izumiranja. Stoga, kulturna baština i usmena književnost u neprestanom su dijalogu koji postoji od postanka čovjeka, odnosno postanka usmene književnosti. Ta neraskidiva veza svjedok je međuovisnosti koja „život znači.” Kulturna baština odraz je identiteta u jednakoj mjeri kao i usmena književnost. Upravo zbog toga ovo dvoje je u stalnoj interakciji, pretaču se jedno u drugo, nadopunjuju i svjedoče o materijalnom i nematerijalnom bogatstvu od početaka do današnjih dana. Usmena književnost raznolikosti i posebnosti kulturne baštine osigurava vječni život i slavu, a svojim tvorcima status njegovatelja i širitelja kulture. Nerijetko se može čuti kako je narod bogat onoliko koliko mu je bogata kulturna baština, a usmena književnost na nesebičan način ističe i umnožava bogatstvo svakog naroda.

Sve vrste usmene književnosti uz jezik, dijalekte, govore i toponimije, folklorno stvaralaštvo u području glazbe, plesa, igara, obreda, običaja, kao i druge tradicionalne pučke vrednote, tradicijska umijeća i obrti čine nematerijalnu kulturnu baštinu koja je prema UNESCO-voj Konvenciji iz 2003. godine ključni segment prepoznavanja i definiranja kulturnih identiteta koji su osobito ugroženi.⁹

Usmena književnost je čuvarica jezika, dijalekata, govora, toponimije.¹⁰

Upravo zbog gore navedenih posebnosti usmene književnosti, njezine jednostavne i ponizne veličine, značaja za cjelokupnu znanost o književnosti kao i za identitet svakoga naroda te zbog nedovoljne istraženosti, ovaj diplomski rad bavit će se usmenom književnošću s posebnim naglaskom na kulturnu baštinu sinjskog kraja. Kulturna baština sinjskog kraja zaista je bogata, a zahvaljujući djelima usmene književnosti vjerno je sačuvana i zauzima posebno mjesto u hrvatskoj usmenoj književnosti.

Sinjski kraj šire je geografsko područje kojemu je središte najveći grad u dalmatinskom zaleđu – grad Sinj. Prostorno i administrativno pripada Splitsko-dalmatinskoj županiji. Ovo veliko i kršno prostranstvo ograđeno je Dinarom na sjeveru i Kamešnicom na sjeveroistoku te Kozjakom i Svilajom na zapadu i jugozapadu. Prostire se u dolini rijeke Cetine i dom je plodnom Sinjskom polju. Grad Sinj gospodarsko je, geografsko i kulturno-

⁹Dragić 2016 b: 266.

¹⁰Usp. Dragić M.; Dragić, H. 2008 c: 89-112.

povijesno središte sinjskog kraja. Zajedno s gradskim naseljima Bajagić, Brnaze, Čitluk, Glavice, Gljev, Jasensko, Karakašica, Lučane, Obrovac Sinjski, Radošić, Suhač, Turjaci i Zelovo čini i Općinu Sinj, a sa svojom župom pripada Cetinskom dekanatu Splitsko-makarske nadbiskupije. Prema posljednjem popisu stanovništva iz 2011. godine grad Sinj ima 24 826 stanovnika.¹¹ Prvi stanovnici na ovom području ostavili su svoje tragove već u doba neolita, a ovu činjenicu o iznimno staroj povijesti ovog bogomdanog kraja potvrđuje i sljedeće rečenice sinjskog profesora Velimira Borkovića: „Dinarom i Svilajom ograđen prostor, ispunjen zemljom, pašom i šumom, natopljen rijekom i potokom bi izazov čovjeku. Taj izazov čovjek prihvati već u osvit civilizacije!”¹² Sinjski kraj najpoznatiji je, dakako, po Čudotvornoj Gospi Sinjskoj i čudesnoj obrani grada Sinja te Sinjskoj alci koja se trči na spomen te čudesne obrane 1715. godine. Bogata i slavna prošlost ovog viteškog grada poslužila je kao podložak brojnim književnim djelima, kako pisane tako i usmene književnosti. Najburniji dio prošlosti grada i cijelog kraja zasigurno je vrijeme turske okupacije. To razdoblje natopilo je krvlju Sinjsko polje i odvelo sinjsku povijest u sasvim drugom smjeru. Danas je Sinj slikovit grad koji sve što ima duguje svojim kršnim Sinjanima, vjeri u Čudotvornu Gospu Sinjsku i zavidnoj kulturnoj baštini. Usmena književnost pomaže u očuvanju i promicanju sinjske kulturne baštine, naglašava njezinu ljepotu i posebnost, a grad Sinj stavlja u kulturni vrh Dalmacije i cijele Republike Hrvatske. Štoviše, prenošenjem govorene i pisane riječi usmena književnost koja se bavi tematikom sinjske kulturne baštine biva prepoznata i izvan granica Lijepa Naše. Kroz različito naslovljena poglavlja i potpoglavlja slijedi predstavljanje sve raskoši kulturne baštine u sinjskom kraju.

2. Predaje

Predaja je prozni pripovijedni oblik koji je u hrvatskoj usmenoj književnosti moguće obuhvatiti skupnim nazivom priča. Osim predaje, ovim nazivom obgrljene su i bajka, legenda, basna, šala, prispodoba, anegdota, vic i pričanje iz života.¹³ Predaju najlakše definiramo kao „vrstu priče koja se temelji na vjerovanju u istinitost njezina sadržaja.”¹⁴ Da je vjerovanje u istinitost njezina sadržaja najznačajnija kategorija predaje potvrđuje i Botica koji ističe kako upravo kategorija vjerovanja odvaja predaju od ostalih oblika, primjerice mita ili bajke.¹⁵ Određena sredina čvrsto vjeruje predajama jer u srži predaje sve je stvarno, ovozemno, blisko

¹¹<https://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/censustabsxls.htm> (pristupljeno 1. kolovoza 2019.)

¹²Borković 1995: 9.

¹³Botica 1995: 3.

¹⁴Dragić 2008 a: 272.

¹⁵Botica 2013: 435.

i ljudima poznato. Predaje su neizmjereno blago sredine u kojoj nastaju jer svjedoče o njihovoj bogatoj kulturnoj baštini. Nemjerljivi značaj predaja za određeni narod i sredinu najbolje potvrđuje Botica sljedećim riječima: „Predaja konzervira sve ono što je određena sredina stvorila i što je odredila kao svoj *genus loci*: sve materijalne lokalne specifičnosti, mjesna vjerovanja, povijesne (prepričane) okolnosti, tipične mjesne prepoznatljivosti i nazore, mentalitete i stajališta.”¹⁶

Predaje su znak bogate tradicije i kulture, a raspon tema koje obrađuju zaista je širok.¹⁷ Što se tiče žanrovskog određenja predaja, bitno je istaknuti uvriježenu, tzv. Proppovu tematsku podjelu na pet vrsta: etiološke predaje, povijesne predaje, mitološke predaje, legende (religiozne) i pričanja iz života.¹⁸

Marko Dragić smatra kako ova podjela ima svojih manjkavosti zbog toga što ne uvrštava eshatološke i demonske predaje i zbog toga što, po njegovu mišljenju, legende spadaju u posebnu vrstu priča. Dragić ovo objašnjava govoreći kako se eshatološka bića ustaju iz groba i ukazuju na zločin počinjen nad njima, uglavnom su dobra i ne čine zlo, a demonska bića uvijek su zla i to je ono što razlikuje ova bića od mitskih bića. Stoga, Dragić donosi novu podjelu predaja: povijesne predaje, etiološke predaje, eshatološke predaje, mitske (mitološke) predaje, demonske (demonološke) predaje te pričanja iz života.¹⁹

Nastavak ovog rada slijedit će tu podjelu.

2.1. Etiološke predaje

Prva vrsta predaja koja će ovdje biti spomenuta jesu etiološke predaje. Najjednostavnije govoreći, etiološke predaje jesu predaje koje govore o podrijetlu. Proširena definicija glasila bi da su etiološke predaje one predaje „koje nastaju na temelju povijesnih događaja i osoba i iz ljudske potrebe za objašnjenjem uzroka i podrijetla nastanka naziva.”²⁰ Etiološke predaje bave se uzrokom i podrijetlom naziva pokrajina, mjesta, lokaliteta, grobova, grobalja, prezimena; nastanka i nestanka jezera, vrela, bunara, čatrnja, virova, ponora te uzroka različitih pojava u prirodi i među ljudima.²¹ Kada etiološke predaje govore o nazivima lokaliteta, tada ih možemo klasificirati u pet tematskih skupina: vjerski lokaliteti, lokaliteti

¹⁶Botica 2013: 435.

¹⁷Usp. Dragić 2017 b; Dragić 2008 b.

¹⁸Dragić 2008 a: 273.

¹⁹Isto.

²⁰Dragić 2008 a: 415.

²¹Isto.

nazvani po narodnim vladarima, stratišta, krvave gomile te lokaliteti nastali na mitskoj razini.²² Već je kazano kako etiološke predaje nastaju na određenoj (istinitoj) povijesnoj razini, ali nerijetko se ističe kako tvorci, odnosno kazivači, etioloških predaja tražeći objašnjenje i razlog svemu posežu za „nategnutim dokazima.”²³ Iako spomenuti nategnuti dokazi mogu umanjiti vjerodostojnost etioloških predaja, povijesna razina nije jedina razina iz koje etiološke predaje crpe svoje teme. Osim povijesne razine, etiološke predaje također se stvaraju na eshatološkoj, mitskoj, demonološkoj i legendnoj razini i upravo zbog toga raspon tema etioloških predaja zaista je širok.²⁴ „Etiološke predaje nastaju na povijesnoj, mitskoj, eshatološkoj, demonološkoj, legendnoj razini.”²⁵

Hrvatska usmena književnost obiluje etiološkim predajama nastalim na raznim razinama, a zasigurno najpoznatija i najvažnija etiološka predaja za nastanak i život cijelog hrvatskog naroda je o dolasku Hrvata u današnje krajeve. Sljedeća predaja čini kičmu svega hrvatskoga i temelj je razvoja i konstituiranja identiteta hrvatskog naroda i domovine.

2.1.1. Dolazak Hrvata

Hrvati kao izrazito domoljuban narod koji se voli dičiti bogatom prošlošću čiji početak seže još u sedmo stoljeće, oduvijek su pokazivali interes za izučavanjem predaja o postanku Hrvata, odnosno o njihovu dolasku u današnje krajeve. Dolazak Hrvata u današnje krajeve oduvijek je predmet interesa mnogih. Velik je broj usmenih i pisanih predaja koje govore o dolasku Hrvata i gotovo da nema osobe koje nije čula barem jednu predaju u naseljavanju Hrvata. Između toliko vrijednih predaja valja istaknuti onu prvu, a nju je zapisao Konstantin VII. Porfirogenet u svomu djelu *De administrando imperio (O upravljanju carstvom)*. Iako je bio bizantski car, više je ostao zapamćen kao pisac značajnih povijesnih djela. Zaista značajno povijesno djelo je *O upravljanju carstvom* u kojem navodi povijesne predaje o dolasku Hrvata u današnje krajeve koje su predvodili petorica braće i dvije sestre.²⁶ Ono što se zna jest da su Hrvati u današnje krajeve došli iza Babinih gora iza Karpata od 610. do 630. godine. Ubrzo nakon dolaska, Hrvati primaju kršćanstvo, a o tome svjedoče starohrvatske bazilike u Brezi, Blagaju na Sani, Doboju kod Kaknja, Duvnu, Komjenovcima (Jabuci) kod Ustikoline na

²²Dragić 2005 a: 91.

²³Botica 1995: 29.

²⁴Dragić 2008 a: 415.

²⁵Dragić 2016 c: 26.

²⁶Dragić 2009: 22.

Drini, Lepnici, Majdanu kod Mrkonjić Grada, Marindvoru u Sarajevu, Ričici kod Kaknja, Srđu, Šuici, Zenici i drugdje.²⁷ Od brojnih predaja o dolasku Hrvata u današnje krajeve ovdje ćemo izdvojiti onu koju je Nikola Lašvanin zapisao u *Ljetopisu*.

*Dojdoše iz priko Babinih gora Hervati najprvo u Dalmaciju i ove sadanje hrvatske i slovinske strane, s mlogim bojem istiravši Abare, ovdje se nastaniše. Prid ovim bijaše pet braće: Kluka, Klobej, Kožočeš, Muklo, Hrvat i dve sestre: Tuga i Buga. I od njih Dalmacija, koja je od mora do Dunava dosegla, hrvatsko ime prija, i zove se do današnjega dneva. – Upade u turske ruke Peršija; Turci se odvojiše od oblasti rimskih cesara.*²⁸

Da se etiološke predaje stvaraju na povijesnoj razini potvrđuje činjenica kako je mnoštvo lokaliteta dobilo ime upravo prema predvodnicima doseljavanja Hrvata – petorici braće i dvjema sestrama. Postoje etiološke predaje o podrijetlu naziva određenih lokaliteta koje su prešle granice lokalnog i postale naširoko poznate, takva je primjerice priča o podrijetlu naziva mjesta Tugare. Osim ovih predaja, postoji i iznimno velik broj manjih etioloških predaja koje svako mjesto čuva i prenosi, ali za njih se nije čulo izvan sredine ili mjesta iz kojeg potječu. To ih nipošto ne čini manje vrijednima, a pisanje ovog rada sigurno će pomoći u njihovu promoviranju.

2.1.2. Kraljica Tuga

Poznata je etiološka predaja o podrijetlu naziva mjesta Tugare koje se nalazi uz donji tok rijeke Cetine, nizvodno od Sinja i Trilja, u poljičkom kraju. Prema toj predaji, mjesto je dobilo naziv po kraljici Tugi.

Daleko, daleko odakle pušu ladni vetrovi i snig vije, nalaze se visoke gore, di su u davna vremena stolovali naši pradiđovi. To se gorje zove Karpati. Naši su pradiđovi čuli kako je toplo u krajevima blizu sinjih vali, pa su pod vodstvom petero braće i dve sestre krenili na dalek put. Jedan od braće, najstariji zva se Hrvat, a sestre su bile Tuga i Buga. Hrvat je ka najstariji brat bija snažan i jak i duž puta je branija svoj narod od zviru i neprijatelja. Tuga je bila divojka duge zlatne kose i crnih očiju. Govorilo se da je biloj vili druga. Ona je svake večeri i jutru uveseljavala ljude svojom pismom. Onda im je bilo lakše putovati kroz šume i nizine, dok nisu napokon ugledali more. To je bila njihova nova domovina koju podilili među

²⁷Dragić 2009: 22-23.

²⁸Dragić 2009: 23.

sobon. Bilo je dvanaest plemena. I Tuga je dobila lip kraj, ravnicu podno Mosora – Poljica. Ona je tu sagradila svoje dvore, a oko njena dvora plemići su sagradili palače. I tako je nastala gradić koji su zvali Tugini dvori, a danas se zovu Tugari. Bila je Tuga pobožna i dobra i činila svima lipega. U Policin se nije smilo govorit ružno, ni svađat ili štogod jedno drugom uzet. Svi su radili, trudili se i punu su kuću svega imali. Svi su živili u ljubavi. A kad je Tuga umrla, svi su za njon plakali i nisu je Poljičani ni dan danas zaboravili. Ona i danas zna, za misečine, u biloj haljini i duge plave kose proći priko ruševina svoga dvora u Tugarima bdijući nad Pojičanima i Pojicama.²⁹

2.1.3. Izvor Kosinac

Na zapadnoj strani Gale, malenog mjesta koje se smjestilo sjeveroistočno od grada Sinja na udaljenosti od 6 kilometara, nalazi se izvor pitke vode Kosinac koji vodom opskrbljuje cijeli Sinj te većinu okolnih mjesta. Postoji legenda koja kaže da je taj izvor dobio ime po Kosjencu (Kosences), jednom od petorice braće koji su zajedno sa dvjema sestrama predvodili doseljavanje Hrvata u današnje krajeve na početku sedmog stoljeća. Ovu predaju ispričao mi je moj djed Ante Mravak 2015. godine, a on ju je čuo od svojih predaka. Predaja o podrijetlu naziva izvora Kosinac jedna je od predaja sinjskog kraja koja je upamćena samo među stanovnicima uže sredine.

Bilo je to u zemane kad su Rvati dolazili. Bilo njizi petorica braće i dvi in sestre. Jedan od nji bijo je Kosjenac i prolazeći ovin našin krajevima napijo se ladne vode s ovog našeg izvora i eto od tada se po njemu zove Kosinac. Taj izvor nikad nije prisušijo, nit će.³⁰

2.1.4. Mojanka

Lokalitet Mojanka nalazi se na Kukuzovcu koji je smješten u neposrednoj blizini grada Sinja, na putu prema Splitu. Nažalost, ova etiološka predaja obrađuje lokalitet koji je dobio naziv po stratištu. Ovdje je riječ o etimološkoj³¹ predaji, vrsti etioloških predaja koju je najbolje promatrati u antropološkom kontekstu i koja je često izrazito emotivna.³² Cijeli

²⁹Dragić 2009: 23-24.

³⁰Gala, 24. svibnja 2015. godine. Kazivač: Ante Mravak, rođen 1928. godine.

³¹Neke etimološke predaje su jednostavne, pokatkad i banalne i nemaju estetsku vrijednost.

³²Dragić 2005 a: 106.

sinjski kraj zna za predaju o Anki i njezinim svatovima, a i Maja Bošković Stulli uvrstila ju je u svoju knjigu *Usmene i povijesne predaje*³³. Mnogo ljudi iz sinjskog kraja priča ovu predaju, a ovdje će biti prikazana ona koju je Ana Buljan u Biteliću kod Sinja ispričala Ivani Grandić, a Dragić ju je uvrstio u svoju knjigu *Književna i povijesna zbilja*.

*Mojanka je misto na Kukuzovcu, kad se ide iz Sinja prema Splitu na desnu ruku. A to se zove Mojanka po tomu što je nekad bila djevojka Anka koju su svatovi vodili, a dočekala ji neka jača sila i poubijala svatove i Anku odvela. Za Anku se ne zna šta je od nje bilo, a mater njezina kad je to čula, išla je po Mojanki i tražila Anku među mrtvima i žalila je: „Anka moja, moja Anka, jadna tvoja majka!” I po tomu događaju i kako je ona žalila nadjelo se ime, prozvalo se imenom Mojanka.*³⁴

2.1.5. Marijina jama

Za vrijeme turske okupacije Turci su činili svakojake gnusne zločine, ali ono što je mnogima ostalo u najbolnijem sjećanju jest silovanje žena i djevojaka. Mnogo je djevojaka koje su radije birale smrt negoli da ih takne ruka turskog bega, a takva je i djevojka Marija iz sljedeće predaje. Jelena Pavlinušić zapisala je ovo 2010. u Otoku, a kazivala joj je Nevenka Žižić, rođena 1935. Ova bolna i potresna predaja objavljena je u zborniku *Tragovi tradicije, znakovi kulture*.

*Moja baba mi je pripovidala priču o dvi mlade cure, Jeli i Mariji šta su išle u prašku u planinu i šta su ih napali Turci i tili ih poturčit. Jela se od stra odma pridala i poturčila, ošla živit u Bosnu i izrodila gori dicu. A Marija šta je sa njon bila nije se tila poturčit već je bižala prid Turcima i bacila se u jamu da je ne odvedu. Tu je poginila, i od tada se ta jama zove Marijina jama.*³⁵

2.2. Povijesne predaje

Sljedeće predaje o kojima će biti govora jesu povijesne predaje. Kao što im i samo ime sugerira, povijesne predaje govore o povijesnim osobama i događajima. Botica ističe predaje s

³³Bošković-Stulli 1997: 336.

³⁴Dragić 2005 a: 106.

³⁵Dragić 2018 a: 284.

povijesnim motivima kao one koje se osobito pomno čuvaju i prenose i govori kako su one specifične po onom „priča se”, „glas je” te dodaje kako su to predaje o pojedinim značajnim povijesnim ličnostima, presudnim povijesnim događajima, obiteljskim sagama.³⁶ Povijesne predaje najčešće se kazuju kao kronikati, odnosno kratka priopćenja povijesnog sadržaja. Rijetko su ispričane kao fabulati (predaje koje imaju razvijenu fabulu), a nikada kao memorati jer ne govore o osobnim doživljajima.³⁷ Nemaju samo povijesne predaje u svojoj građi povijesne motive. U prethodnom poglavlju istaknute su bile i etiološke predaje koji nastaju na povijesnoj razini, odnosno na povijesnim motivima. Budući da je teško razlučiti povijest od povijesnih predaja i etioloških predaja nastalih na povijesnoj razini, ove predaje nazivaju se još usmenom poviješću, domaštanom poviješću ili iliterariziranom poviješću.³⁸ Općenito govoreći, povijesne predaje govore o davnim događajima za koje se stereotipno kaže da su bili prije mnogo godina³⁹. Što se to sudbonosno u sinjskom kraju tako davno zbilo ako ne dolazak Gospe Sinjske iz Rame i zato će upravo o tom događaju najviše biti riječi. Sljedeće što je obilježilo ovaj sinjski kraj jesu mučna turska okupacija i dugotrajna turska nastojanja.

2.2.1. Dolazak Majke od Milosti iz Rame u Sinj

Iako se danas Čudotvorna Gospa Sinjska vezuje isključivo za Sinj, poznato je kako ona nije oduvijek bila u Sinju i sinjskom svetištu. Prije negoli je stigla u Sinj i pomogla u čudesnoj obrani grada, Gospa Sinjska, odnosno Gospa od Milosti, bila je u crkvi na Šćitu u Rami. Uslijed prodora Turaka ramski franjevci bježe i sa sobom nose sliku Gospe od Milosti. Dolaze u Sinj koji postaje novi dom Čudotvornoj Gospi Sinjskoj.

O dolasku Gospe Sinjske iz Rame u Sinj detaljno piše Marko Dragić u svom djelu *Legende i svjedočanstva o čudotvornoj slici Gospe Sinjske* koje je objavljeno u časopisu *Croatica et Slavica Iadertina* 12 (1). U svom djelu Dragić se oslanja na sinjskog franjevca i doktora bogoslovlja Ivana Markovića i njegova dva djela⁴⁰ koja su od iznimne važnosti za cijeli Sinj i štovanje Gospe Sinjske kao i identitet sinjskog kraja. Do Markovićevih knjiga nije jednostavno doći, ali uz pomoć bogate zbirke Franjevačkog samostana u Sinju ove neizmjerne vrijedne knjige u izvornim izdanjima uvrštene su u ovaj diplomski rad. Sljedeći odlomak

³⁶Botica 2013: 439.

³⁷Dragić 2008 a: 415.

³⁸Dragić 2008 a: 426.

³⁹Botica 2013: 439.

⁴⁰*Gospa Sinjska* (1899.) i *Sinj i njegovo slavlje* (1898.)

temeljiti će se na Markovićevim remek-djelima sinjskog kraja i nimalo manje vrijednom djelu Marka Dragića.

Čudotvorna slika Gospe od Milosti nepoznatog autora nalazila se u crkvi na Šćitu u Rami do 1687. godine, ali nema pouzdanih informacija otkud je ona tu donesena. Marković kazuje da je slika vjerojatno nastala u petnaestom stoljeću i da ju je donio netko od misionara iz Italije koji su bili poslani u Bosnu da ondje među redovnicima i u narodu razviju svoj apostolski rad. Marković tu spominje tri imena za koja misli da su mogući donositelji čudotvorne slike u Ramu, a to su sveti Jakov od Markije, blaženi Bernardin od Fosse ili blaženi Marko Fantucci.⁴¹ U crkvi na Šćitu slika Majke od Milosti nije stajala izložena na oltaru nego je bila postavljena u jednom udubljenju u zidu pa Marković iz toga zaključuje kako su redovnici sigurno imali drugu Gospinu sliku koju su više častili.⁴² Rama 1463. pada po prvi put pod tursku vlast, ali je pred kraj te iste godine zahvaljujući Matiji Korvinu i Vlatku Hercegoviću i oslobođena. Konačno pada pod tursku vlast 1482. godine, a Turci su, odnosno zloglasni turski hajduci, tzv. hajduci zulumčari, 21. travnja 1557. godine zapalili i porušili samostan te mrcvarili i mučki ubili šest redovnika.⁴³ Ti redovnici prvi su blaženi ramski mučenici, a franjevački red prisjeća ih se svake godine 21. travnja. Ime jednog od njih nije poznato, a imena ostale petorice zapisana su u Markovićevu djelu: fra Luka od Broćna, fra Leon od Vrlike, fra Luka od Duvna, fra Marko od Tihaljine i fra Petar od Rame.⁴⁴ Tom nesretnom prilikom do temelja su spaljeni i crkva i samostan, ali crkva Majke od Milosti je spašena. Crkva i samostan su obnovljeni, a 1644. ramski samostan bio je i biskupsko sjedište.⁴⁵ Godine 1653. nevolja je ponovno zadesila samostan na Šćitu. Janjičari su ubili nekoliko fratara, samostan i crkva ponovno su bili zapaljeni, a Marković o tome piše ovako:

*Turci janjičari, brzi na plien, hitri na grabež i žedni krvi kršćanske, udariše na ovo sveto mjesto, ter ga oplieniše i opustošiše, poubijavši fratre, kojima ne bijaše pošlo za rukom da uteku. Srećom Božjom janjičari ne nadjoše crkvenog ruha, što fratri u neko skrovito mjesto bijahu sahranili.*⁴⁶

Gospina slika i ovom prilikom čudesno je spašena. Sljedeći požar dogodio se 1667. godine kad su u noći potpuno izgorjeli crkva i samostan. Tom prilikom slika Gospe od Milosti također je ostala netaknuta, a fratri su krenuli u obnavljanje jednog dijela samostana.

⁴¹Marković 1899: 22.

⁴²Isto.

⁴³Dragić 2016 a: 156.

⁴⁴Marković 1899: 22.

⁴⁵Dragić 2016 a: 156.

⁴⁶Marković 1899: 21.

Samostan i crkva ponovno bivaju zapaljeni 15. listopada 1682., a jedino što je ostalo sačuvano bila je Gospina slika.⁴⁷ Nije potpuno sigurno tko je ovaj put zapalio samostan. Marković ističe kako je krivac za to nedjelo bio jedan majstor „ine vjere” koji je taj dan postio. Naime, u svom jelu pronašao je koščicu koja je tu završila kuharovom nepažnjom i odmah je pomislio da mu je to namjerno učinjeno. Istu je noć, kako bi se osvetio fratrima, zapalio krov.⁴⁸ S druge strane, Dragić govori da su samostan zapalili pravoslavci s Vukovskog i Ravnog te ističe kako su ujutro tuda prolazili begovi koji su vidjeli da samostan i crkva gore te su ugledali pravoslavce kojima se do tog trenutka um već pogubio. Povelili su pravoslavce sa sobom, a po dolasku u zapaljeni samostan našli su polugole fratre kako kleče i mole pred slikom Čudotvorne Majke. Turci su se sažalili nad fratrima te im nisu ništa učinili, a pravoslavce su dali pogubiti.⁴⁹ Nakon teškog poraza 250 000 turskih vojnika pod Bečom 12. rujna 1683., Turci pokazuju još veću okrutnost u Bosni i Hercegovini. Bijeg puka i fratara iz Rame zbio se sredinom listopada 1687. godine, a organizirao ga je fra Pavao Vučković kojemu je pripomogao sinjski kapetan Antonio Zeno. Uzeli su sa sobom svoje jedino, ali i najvrjednije blago – sliku Gospe od Milosti i zaputili se u cetinski kraj kojeg su Mlečani oteli Turcima.⁵⁰ Vjeruje se da su sliku Gospinu iznijeli iz ramske crkve kroz sporedna vrata koja se danas zovu Gospina vrata. Danas je na tim vratima s unutarnje strane načinjen reljef Majke od Milosti, a s vanjske strane nalazi se lik Dive Grabovčeve – poznate ramske mučenice.⁵¹ Oproštaj od Šćita zasigurno nije bio lagan, a Marković je zapisao posljednje riječi franjevac prije negoli su se zaputili u Dalmaciju: „s Bogom zemljo! S Bogom zavičaju! S Bogom sveta naša kućo! S Bogom liepi Božji hrame!”⁵² Kad su krenuli put Dalmacije, odnosno u Sinj, gvardijan ramskog samostana Stjepan Matić učinio je nešto što izvrsno govori o snazi vjere čitavog ramskog puka i borbi protiv turskog zuluma. Gvardijanu je srce pucalo od žalosti što mora sa svojim narodom napustiti domovinu i nije se mogao pomiriti s činjenicom da samostan i crkvu ostavlja Turcima jer je znao što oni čine kršćanskim crkvama i samostanima. Vratio se natrag i svojom rukom zapalio samostan i crkvu da ih Turci ne bi oskvrnjivali.⁵³ Taj potresni događaj nagnao je guslača Davida Prlića da otpjeva narodnu pjesmu koju je potom zapisao Grgur Martić. Dio te pjesme nalazi se u Markovićevoj knjizi *Sinj i njegovo slavlje*:

⁴⁷Dragić 2016 a: 158.

⁴⁸Marković 1899: 21.

⁴⁹Dragić 2016 a: 158.

⁵⁰Dragić 2016 a: 160.

⁵¹Dragić 2016 a: 162.

⁵²Marković 1898: 24.

⁵³Marković 1899: 24.

*Povedoše fratre i popove,
Ponesoše Gospinu priliku,
Uz nju ide dvanaest fratara,
I pođoše k Sinju bielome,
Od biele odmakoše crkve,
Žao bilo Matić gvardijanu,
Žao bilo prebiele crkve,
Na crkvu se često obziraše:
Prevari se: ujede ga guja!
Natrag se je odmah povratio,
Pa zapali prebielu crkvu.
Kako ju je fratre zapalio,
Odmah se je mamom pomamio,
Sinjani ga mladi uhvatiše,
Svezaše mu ruke naopako,
Svezana ga k Sinju dovedoše.
To se čudo po daleko čulo.⁵⁴*

Po dolasku u Sinj ramski puk zatekao je pust grad. Osim tvrđavom i nekoliko malih zgrada tik uz nju, Sinj se već tada mogao pohvaliti dvjema crkvama. Jedna crkva koju su Mlečani podignuli kad su osvojili grad bila je smještena u gradu i bila je posvećena sv. Mihovilu, a druga je bila sv. Jeronima koja je prije bila turska džamija i nalazila se pod gradom, sa sjeverne strane.⁵⁵ Ramljani su odmah htjeli ostati u Sinju, ali nažalost nisu imali gdje. Jedan dio puka i fratara odlazi u Dugopolje noseći sa sobom čudesnu sliku Majke od Milosti. Iz Dugopolja su ih potjerali Turci pa puk i fratri sa slikom dolaze do Klisa gdje se

⁵⁴Marković 1898: 24.

⁵⁵Marković 1899: 25.

također nisu uspjeli zadržati te odlaze u Split u siječnju 1688. i tu se nastanjuju u staroj benediktinskoj opatiji.⁵⁶ Općina im je u Splitu u dogovoru s nadbiskupom Kosmijem udijelila opustošenu zgradu Benediktinaca na Sustipanu koja je prije zvala Sveti Stjepan pod Borovima.⁵⁷ Fratri su u Splitu držali skrivenu sliku Majke od Milosti, a nakon što je saznao za postojanje slike, narod je počeo zahtijevati da se slika stavi na vidjelo kako bi je mogao poštovati. Fratri su se prepali da im Splićani ne bi na silu oteli Gospu i zbog toga je skrivaju u kuću Jure Bubičića, u jedan ormar u sobi gdje nitko nije spavao, u Velikom Varošu.⁵⁸ Budući da se nisu mogli naviknuti na život u Splitu i da su se žarko željeli pridružiti svojim zemljacima, odlučuju se vratiti u Sinj i podignuti tamo crkvu i mali samostan. Marković iznosi kako su odlučili graditi crkvu na sjevernoj strani Sinja, gdje se danas nalazi groblje sv. Frane i da je moguće kako je na tom mjestu zapravo bila crkvica sv. Jerolima koju su onda oni srušili i sagradili novu crkvu.⁵⁹ Crkva i samostan dovršeni su 1696., a fratri su odmah po dovršetku radova prešli u Sinj. Zanimljivo je istaknuti kako nisu odmah sa sobom ponijeli Gospinu sliku. Naime, željeli su sve urediti i pripremiti za dolazak Gospe i stoga su u Splitu ostavili fra Antuna Pletikosića koji će za nekoliko dana donijeti Gospu u Sinj. Fra Antun je uzeo sliku iz kuće Jure Bubičića i kriomice se zaputio u Sinj pješice i to bos. Kad je stigao sa slikom do Radošića u blizini Sinja, javio je fratrima da je stigao. Fratri su s pukom u procesiji krenuli po sliku i donijeli je u Sinj u crkvu. Od tada i zbog toga se i naziva Gospa Sinjska.⁶⁰ Puk i fratri ubrzo uviđaju da crkva svetog Frane nije izgrađena na lijepu mjestu i da je malena te se odlučuju na gradnju nove crkve pod Kamičkom pa tako 1699. postavljaju temelj novoj crkvi. Nova crkva u potpunosti je dovršena 1714. godine i od tada Gospa Sinjska prebiva u njoj. Oko nove crkve počele su se graditi kuće te, kako Marković govori, „malo po malo podiže se najljepši varoš unutrašnje Dalmacije, kojemu Gospina prilika, kako je bila od početka, tako će uvijek biti što je čovjeku duša, – izvor života, i najviša dika i slava njegova.”⁶¹

Dolazak Gospe iz Rame u Sinj ono je na čemu su Sinjani vječno i neizmjerljivo zahvalni. Gospa Sinjska postala je dijelom bića svih ljudi u sinjskom kraju, a stoljeljna vjera koju Sinjani njeguju njihovo je najveće bogatstvo. Danas je Gospa Sinjska neodvojiva od

⁵⁶Dragić 2016 a: 163.

⁵⁷Marković 1898: 30.

⁵⁸Marković 1899: 26.

⁵⁹Marković 1899: 27.

⁶⁰Isto.

⁶¹Marković 1899: 28.

Sinja, ali toga ničeg ne bi bilo da nije bilo hrabrih ramskih franjevac a i puka koji su ispaćeni i pogaženi turskim zulumom odlučili spasiti sebe i svoju Majku od Milosti. Hvala im na tome.

2.2.2. Svatovsko groblje

Grad Sinj i njegova okolica tek su jedno od ratišta na kojem su Osmanlije i Mlečani ratovali dulje od pola stoljeća. Već početkom šesnaestog stoljeća Turci upadaju u ovaj kraj, osvajaju ga i ostaju tu sto pedeset godina. Dugo tursko prisustvo nije ostavilo većih materijalnih tragova, što je začuđujuće, ali tragovi postoje u prezimenima: Atlaga, Alajbeg, Čabo, Malbaša i Strmo te u toponomastici: Čitluk, Karakašica, Batljen, Surdup, Han.⁶² Mlečani su oslobodili Klis i sinjski kraj 1648., ali i nakon toga nije bilo mira. U nekoliko navrata Turci su pokušavali preoteti Mlečanima Sinj, ali srećom to im nije uspjelo. Najbliže pobjedi bili su 1715. kad se grad čudesno obranio, ali o tome će još biti govora.

Za vrijeme turske okupacije Turci su se bez imalo poštovanja odnosili prema svima i prema svemu. Uništavali su, pljačkali i palili crkve i samostane o čemu je već bilo riječi. Zasiurno najgnusniji zločini bili su pravo prve bračne noći, danak u krvi i šetnja opanaka. Najpotresnije zločine Turci su činili nad mladim kršćanskim djevojkama, a diljem Hrvatske i Bosne i Hercegovine mnogi su mikrotoponimi nazvani po djevojkama mučenicama. U ovom radu već je spomenuta Marijina jama, ali vjerojatno najpoznatija kršćanska djevojka mučenica je ramska Diva Grabovčeva na čiji grob hodočasti tisuće hodočasnika svake godine. *Divin grob* nalazi se na lokalitetu Kedžara na planini Vranu.⁶³ Predaja o Divi Grabovčevoj potkrijepljena je povijesnim činjenicama.

Turci su se često znali i na svatove okomiti. Presreli bi kršćanske svatove i pobili bi ih. Turci bi napadali svatove jer su htjeli oteti nevjestu, a nakon krvavog obračuna, svatovi su bili sahranjeni na mjestu zločina. Ta groblja u narodu se zovu i kameni svatovi.⁶⁴ Takav slučaj bio je sa spomenutim Ankinim svatovima na Mojanki. Predaju o otočkom svatovskom groblju zapisala je Jelena Pavlinušić 2012. u Otoku, a ispričala joj je Nevenka Žižić, rođena 1935. godine.

⁶²Borković 1995: 12.

⁶³Dragić 2008 a: 380-381.

⁶⁴Dragić 2018 a: 284.

Na Roknjači, di su naslagane one velike stine iza kapele sv. Ante je svatovsko groblje. Priča se da su tu Turci pobili svate. Kad se napravila hidrocentrala u Rudi tili su tudan probit put do centrale, ali jednome se čoviku šta je tu doša kopat nešto ukazalo, nešto čudno i on se pripa i tada se rađa zaustavila, a tek se kasnije probio put par metara niže jer niko nije smio groblje dirat, a tu su kažu sami grebi, sve jedan do drugoga.⁶⁵

2.2.3. Stradanje Otočana 27. srpnja 1715. godine

Već je kazano kako su Ramljaci u Sinjsku krajinu, koja je tada bila pod mletačkom vlašću, stigli u listopadu 1687. Turci se nikako nisu mogli pomiriti s gubitkom ovog područja i nekoliko puta pokušavali su ga ponovno zauzeti. Najpoznatiji turski podvig u Cetinskoj krajini zbio se dvadeset osam godina nakon dolaska naroda iz Rame, u kolovozu 1715. i Turci su tada skoro uspjeli u svom naumu. Prije negoli su se obrušili na sinj, Turcima se na putu našao Otok. Marković piše kako se 23. srpnja 1715. Mehmed Paša s čak šezdeset tisuća vojnika spustio niz Prolog, a samo tri dana kasnije silovito su se obrušili na Otok. U Otoku se tada nalazilo svega 360 ljudi na čijem čelu je stajao tadašnji svećenik fra Stjepan Vučemilović. Turci i u ovom pitomom selu pokazuju svoje zvjersko lice. Uspjelo se spasiti samo tridesetak osoba koje su preplivale Cetinu, a žene i djeca odvedeni su u roblje.⁶⁶ Godine 1915., prilikom dvjestote godišnjice stradanja Otočana, podignut je spomenik pokraj crkve sv. Luke posvećen svim Otočanima koji su život dali za domovinu.

Ovaj tragični događaj detaljno je opisao Marković koji je svoje zapise temeljio na *Dnevniku Obsade* kojeg je, kako on kaže, vjerojatno napisao kakav časnik koji se tada nalazio u tvrđavi, a dnevnik je sačuvan u arhivu Franjevačkog samostana u Sinju. 26. srpnja 1715. među Otočane dolaze dvojica turskih zapovjednika koji im obećavaju da im neće nauditi te da će ih odvesti u Livanjsko polje. Otočani to odbijaju govoreći kako imaju i praha i olova i da će se boriti do posljednje kapi krvi. Tom prilikom Turci zarobljuju dvije djevojčice koje su pošle prikupiti travu za stoku, a Turcima je to bio znak da je Otok pun stoke, žita i obitelji.⁶⁷ Sljedeći dan dogodio se krvavi pokolj u kojem je preživjela svega nekolicina otočana. Marković strašno stradanje opisuje ovako:

⁶⁵Dragić 2018 a: 284-285.

⁶⁶Marković 1899: 30-31.

⁶⁷Marković 1898: 35.

Na 27, odpremiše dva golema odjela, jedan tatarskih konjika, a drugi sejmena i spahija: prvi da plieni po okolici, drugi da udari na Otok. Obadva im podhvata podjoše za rukom: prvi, jer se stanovnici bijahu razbjegli; drugi, jer se Cetina od samih turskih mrtvaca bila zajazila, pošto veliko mnoštvo Turaka, što u vodu bjehu skočili da preplivaju do ostrva, tu izgibe što udušeno od vode, što od živoga i neprestanog ognja Otočana, koji se iznutra branjahu; ter preko mrtvih tjelesa, kano preko mosta, drugi jurišaše i provalivši slabo okolje, golim sabljama u ruci usrnuse, i izsjekoše oštrim mačem sve Otočane što im pod ruku dođoše. Žene i djecu povezoše u roblje. (Ne spasi se nego 30 osoba, koje umakoše preplivavši Cetinu). Svi ostali pogiboše žrtva dušmanskog biesa i mučenici vjere. – Turci skupo ovu pobjedu platiše, jer ako naših pogibe 140, njih poginu hiljada. Selo medjutim spržiše ognjem, ne odnesavši ništa.⁶⁸

Koliko je boli ostavilo ovo teško stradanje, govori i činjenica kako ga i mlađi stanovnici Otoka živo i vjerodostojno prepričavaju. Jedan on njih je Vlade Marinović Tuli, rođen 1981., koji je Ani Vučković ovako kazao:

(...) Prid turskom navalom šta se rušila niz Kamešnicu u Cetinu, Otočani su priplivali Cetinu i utvrdili se na jednom otočiću. Turci bez otpora opljačkaše otočke kuće, al' kad kreniše na Otok, u namjeri da priđu Cetinu, bili su odbijeni. Cetina se sva od turski' mrtvaca napunila, šta od toga šta su se udušili kad su skočili u nju da dođu do otoka, šta od stalne paljbe Otočana, koji se iznutra braniše. Oko 360 Otočana pridvođeni ocem Vučemilom branilo se kamenjen, sikiran, živim i mrtvim tilima. U drugom naletu Turci priđu Cetinu priko vlastiti' lešina i posiku one šta nisu uspili pobić.⁶⁹

Stradanje Otočana u srpnju 1715. u potpunosti je promijenilo život preživjelih Otočana, a i odvelo razvoj mjesta u potpuno drugom smjeru. Zanimljivo je istaknuti kako su se i dva prezimena promijenila nakon bitke. Danas u Otoku, među mnogim drugim prezimenima, imamo i prezimena Norac-Kevo i Norac-Kljajo, a drži se da su preci ovog prezimena bili među onima koji su se spasili preplivavši Cetinu. O postanku ovo prezimena Jeleni Pavlinušić kazao je Petar Pavlinušić, rođen 1936.:

⁶⁸Marković 1898: 35-36.

⁶⁹Dragić 2018 a: 287-288.

(...) Među njima su bili jedni prezimena Kevo i jedni prezimena Kljajo, koji su kasnije, jer su se spasili kad su priplivali Cetinu pridodali prezimenu još i Norac, pa su danas Norac-Kevo i Norac-Kljajo.⁷⁰

Marković također govori o tome kako su prezimena Kevo i Kljajo postala Norac-Kevo i Norac-Kljajo. On ističe da se oni, prema staroj otočkoj predaji, sada zovu Norci zato što su njihovi stari u vrijeme turskog zuluma zaronili s jedne strane Cetine, a izronili na drugoj strani Cetine kako bi se spasili od sigurne smrti.⁷¹

Nakon bitke u Otoku, turska vojska udara na Sinj koji je čudesno obranjen uoči blagdana Velike Gospe 1715. U sinjskom kraju, osim legendi koje izričito govore o čudesnoj obrani Sinja uz pomoć Gospe Sinjske, pripovijeda se i o Mudri Gljevačkom koji se dosjetio kako zavarati Turke kad su udarili na Sinj. Predaju koja slijedi zapisala je Ana Vučković 2009., a kazivao joj je spomenuti Vlade Marinović Tuli.

(...) Poznato je da je turska vojska prema Sinju napridovala sa istoka, priko sela Otok, koji je dobio ime baš po bitci na malom otočiću na rijeci Cetini. Vojska je došla do rijeke koju je tribalo prič na najplićen dilu, a na otočiću je dočekaše Otočani, njih pedesetak. Desi se strašna bitka i turska vojska pobi Otočane, ali uz velike gubitke s njihove strane. Tako oslabljena kreni i utabori se prid Sinjem, a cilu bitku na otoku, sa brda pored Gljeva, gledao je Gljevački Mudre. A Mudre, onako priplašen, trčec kreni u okolna sela netaknuta ratom, da prikupi šta više magaraca. Dok je Mudre sakuplja magarce, turska vojska je odmarala prid Sinjen spremajuć napad na grad, a bogami sprema' se i Mudre Gljevački. Mudre toga dana sakupi stotinu i trideset sedam magaraca, dovede i' na Gljev i u bisage utovari lug, pa natovari na magarce i gledajuć prema Sinju, pričeka. Dođe dan kada se vojska pripremala napast Sinj, a tako se i desi. Turci napadoše. Mudre ugleda taj napad, pa napade i on sa stotinu i trideset sedam magaraca naoružanim bisagama natovarenim lugom. Opucnio Mudre magarce niz brdo prema turcima, tako da se lug pušio iza nji' visoko u nebo. Tada turski paša pogleda prema Gljevu i ugleda prašinu koja se podigla od luga iz bisaga šta su na magarcima, pa pomisli da su Sinjani poslali veliku pričuvnu vojsku na konjima da bi obranili grad, te povuče još od bitke kod Otoka znatno oslabljenu vojsku nazad prema Bosni.⁷²

⁷⁰Isto.

⁷¹Marković 1898: 36.

⁷²Dragić 2018 a: 289-290.

2.2.4. Hajduci

U bogatoj prošlosti naroda Hrvatske i Bosne i Hercegovine spominju se hajduci i uskoci, a javljaju se nakon pada Hrvatske i Bosne i Hercegovine pod tursku vlast 1463. Bitno je razgraničiti ova dva termina. Uskoci su bili kršćani koji su se pri bijegu od osmanske vlasti nastanili u Dalmaciji. Dobili su ime uskoci jer su na poticaj Mlečana uskakali u određene krajeve i borili se protiv Osmanlija. Dakle, očito je kako su uskoci djelovali na poticaj ili uz znanje vlasti i to uvijek u skupinama. Za vrijeme Kandijskog rata koji je trajao od 1645. do 1669., hajduci i uskoci bili su na vrhuncu svojeg djelovanja i upravo iz tog razdoblja pamtimo najpoznatije hajduke i uskoke.⁷³ Najpoznatiji među uskocima bili su Ivo Senjanin i Stojan Janković.

Dok su uskoci djelovali u skupinama i na poticaj i uz znanje vlasti, hajduci su u svoje pohode išli samostalno. Koliko su velik utjecaj imali i još uvijek imaju životi i junaštva najistaknutijih hajduka, govori i odabir imena splitskog nogometnog kluba. Međutim, ne gledaju svi na hajduke kao na narodne junake i legende. Ne samo da ih neki ne smatraju junacima i ne glorificiraju ih nego ih smatraju razbojnicima, a razlog tim oprečnim mišljenjima vjerojatno leži u različitim vrstama hajduka, odnosno u njihovoj podjeli. Dragić izdvaja četiri kategorije hajduka. Hajduci zulumčari, tzv. turski hajduci, najzloglasniji i najkrvoločniji su među njima. Činili su grozne zločine nad kršćanima, a već smo u jednom od prethodnih poglavlja spomenuli kako su upravo hajduci zulumčari 1557. godine na Šćitu u Rami ubili franjevce, a samostan opljačkali i zapalili. Za to zlodjelo odgovorni su bili „kupreški turski hajduci”, a predvodio ih je Šeh Gaibija.⁷⁴ Sljedeća skupina hajduka bili su hrvatski i srpski hajduci razbojnici. Najpoznatiji hajduk razbojnik bio je Nikola Maleta. On je, naime, zaprosio Anđu Bailovu iz Livna, a nakon što ga je ona odbila, on se zakleo da neće biti ničija druga i da će je oteti od njezinih budućih svatova. Njegova prijetnja nije se ostvarila onako kako je on to zamislio. Maleta je pogubio nekoliko svatova (odsijekao im glave), ali kad je došao do Anđe i rekao joj da će ona biti njegova, ona je stala preklinjati svog djevera da joj odsiječe glavu jer joj je draže to nego ljubiti krvnika. Djever je to i učinio, a Maleta je zbog toga „rasijekao djevera na dvije polovine” i pobjegao u Moseć planinu. Mladoženja Stjepan Nakić za vrijeme ovog pokolja bio je u gostionici rješavao račun, a kad je vidio što se dogodilo, zajedno s ostalim svatovima uspio je savladati dvadeset sedam ostalih hajduka koji

⁷³Dragić 2008 a: 348.

⁷⁴Dragić 2008 a: 348.

su pomagali Nikoli Maleti. Ukupno je bilo dvije stotine trideset ubijenih svatova. Na kraju su ukopali i Anđu i svatove i hajduke, a fratar je grobnice blagoslovio.⁷⁵ Uz prethodno spomenute hajduke zulumčare i hajduke razbojnice, Dragić ističe i hajduke osvetnike koji su se borili protiv osmanske okupacije te muslimanske hajduke osvetnike.⁷⁶ Muslimanski hajduci osvetnici javljaju se u 17. stoljeću kad su muslimanski seljaci bili izloženi stalnim zulumima i povećanjima nameta turske vlasti. Zbog toga se javlja otpor muslimana seljaka koji rezultira pojavom hajduka muslimana.⁷⁷ Danas postoje brojne predaje i narodne pjesme o hajducima Mijatu Tomiću, Roši harambaši i Andrijici Šimiću. Za sinjski kraj posebno je značajan legendarni i hrabri Andrijica Šimić, a brojne predaje o njemu i danas se preporučavaju s najvećim divljenjem i interesom.

2.2.4.1. Andrijica Šimić

Andrijica Šimić bio je legendarni narodni junak i hajdučki harambaša, a svojim životom i djelovanjem uvršten je u popis legendi Dalmacije i susjedne Hercegovine. Žive su predaje koje govore u junaštvima najpoznatijeg hajduka na ovim područjima, a njegova nepokolebljiva i neustrašiva borba za pravdu, ili bolje rečeno – borba protiv ugnjetavanja i tiranije, i danas je mnogima inspiracija. Sinjski kraj vjerno čuva uspomenu na ovog velikog čovjeka koji je trpio sve osim nepravde, stoga i ne čudi da je upravo jedan potomak ovog sinjskog kraja napisao izvrstan povijesni roman *Andrijica Šimić*. Slijedeći kronologiju i inspiriran stvarnim događajima iz života Andrijice Šimića, Ante Brčić⁷⁸ odlučio se na pisanje ovog romana i na taj način još više učvrstio status kojeg Andrijica već stoljećima uživa među žiteljima kako cijele Dalmacije i Hercegovine tako i sinjskog kraja. Kad se raspravlja o Andrijici Šimiću, iznimno je bitno istaknuti jedno ime kojemu dugujemo najdetaljniji opis samog život, hajdukovanja, uzništva, oslobođenja i smrti Andrijice Šimića, a to je Mijo Milas. Upravo zbog toga većina ovog poglavlja potkrepljivat će se onime što je on zapisao.

Andrijica Šimić rodio se u Alagovcu, zaseoku sela Grude u zapadnoj Hercegovini 1833. Postoje neslaganja oko datuma njegova rođenja. Dok neki tvrde kako je rođen 2. listopada, Mijo Milas piše da je rođen 22. studenog 1833. i kršten dva dana kasnije, a taj

⁷⁵Dragić 2008 a: 349-351.

⁷⁶Dragić 2008 a: 351.

⁷⁷Dragić 2005 a: 55.

⁷⁸Rođen 1968. u Sinju. Ostala objavljena djela su mu: romani *Devedeset dana od Bleiburga*, *Ruže na bojničku grobu* i *Kamišari* te putopis *Hodočašće u Isusovu domovinu*.

podatak temelji se na riječima župnika župe Ružići, fra Martina Mikulića.⁷⁹ Imao je mlađeg brata Jakova i pet sestara, a obitelj se prehranjivala tako što je otac Ivan bio kmet mostarskom hadži Mahmudu Tikvini. Već sa deset godina i Andrijica počinje služiti Tikvini u Mostaru gdje mu je četiri godine čuvao stoku, a zatim je učio praviti puške i noževe. Kad je navršio dvadeset četiri godine vraća se u rodni kraj na poziv svoga brata kako bi pomogao svojim u obavljanju težačkih poslova.⁸⁰ Pri povratku u rodni kraj, Andrijica je postao svjestan teške situacije u kojoj njegovi sunarodnjaci žive i počeo je više nego ikad prezirati tursku vlast, toliko da noćima nije mogao spavati zbog toga. Tako je jednom prilikom žena Marka Milasa-Markoča iz Zmijavaca, od kojih je Andrijica kupovao vino za svoju krčmu koju je kratko vodio, upitala Andrijicu što ne ide spavati, a on joj je na to odgovorio da ne može zaspati jer ga muči u duši teški turski zulum prema njegovoj raji u Hercegovini. Ovaj dijalog kazivala je Ruža Babić-Perićuša iz Runovića 1991., a njoj je to pripovijedala njezina majke Ruža Perić koja je bila kći spomenutog Marka Milasa-Markoča.⁸¹ Prema Brčićevu romanu, iako Andrijica noćima zbog nepravde nije mogao zaspati, jedan događaj bio je okidač njegova odlaska u hajduke, a to je bilo je kad je „bič vlasti pogodio obitelj i njega presjekao.” Naime, poreznici – korumpirani kakvi jesu – prisilili su njegova oca Ivana, uz prijetnju smrću, da plati porez veći od propisanog. Njegov otac znao je da se ne treba opirati i Andrijici je savjetovao isto. Andrijica ga nije htio slušati te odlazi žaliti se kadiji u Ljubuški. Andrijičina žalba nije uvažena, a da stvar bude još gora, optužen je za narušavanje ugleda turske vlasti i zapriječeno mu je tamnicom. Andrijica se nije dao lako smesti i na odlasku je rekao kadiji da će on pravdu potražiti na drugom mjestu. Tada je Andrijica počeo osjećati velika previranja:

Nije tada mogao doći k sebi; u trenu mu je omrznula kuća i očev posjed na koji je gledao kao tuđi, što je i bio...Poslije događaja u Ljubuškom sve se počelo zaplitati i mrsiti, a Andrijčin je život počeo uzimati svoj neželjeni tok – odmetnuo se u hajduke.⁸²

Na početku svog hajdukovanja pridružio se Jovi Kadijeviću iz Prološca kod Imotskog te su oni, zajedno s još dvojicom, formirali hajdučku družinu. Većinom su obilazili bosanske i hercegovačke planine gdje su pravili zasjede u klancima i otimali plijen, a u jesen 1866. odlaze u Imotsku krajinu. 5. studenog dolaze do Aržana i ostaju prenoćiti kod Nikice Knezovića Dudića koji ih izdaje. Tom prilikom Kadijević biva ubijen, a ostali članovi družine, uključujući i Andrijicu, odvedeni su prvo u imotski, a zatim u splitski istražni zatvor.

⁷⁹Milas 1996: 9.

⁸⁰Dragić 2005 a: 56.

⁸¹Milas 1996: 11.

⁸²Brčić 2015: 8.

Budući da mu nisu uspjeli ustanoviti zločine i da mu nisu mogli suditi za zločine počinjene u turskoj državi, iz Splita u kojem je proveo nešto manje od dvadeset dva mjeseca, Andriju šalju u ljubuški zatvor. Tamo ga zatvaraju u tamnicu, ali Andrija prepili okove i uspije pobjeći pred kraj 1868. godine.⁸³ Nakon bijega iz ljubuskog zatvora ponovno se vraća hajducima: „Andrija više nije imao kamo ili u šumu ili u tamnicu u okove! Zato planinu odabra za dom, a hajdučiju kao sudbinsko rješenje i životni put. Rob i sužanj nije htio biti.”⁸⁴ Sklonište pronalazi u imotskom kraju, u Vinjanima, Studencima i Prološcu te se tu povezuje s lokalnim krijumčarima duhana koji postaju povremeni članovi hajdučke družine. Družina se brojčano povećavala i oni u planini Vran izabiru Andriju za svog vođu – harambašu. Andrija je tu dužnost obnašao sve do uhićenja 1871.⁸⁵ Nakon mnogih pljački i prepada, primjerice one Bega Kopčića i Halila Murata Begovića s pratnjom u Karamanovim klancima, Hajduci dolaze na loš glas, stalno su im vlasti za petama i zbog toga teže dolaze do plijena. U to vrijeme zapadna Hercegovina postaje nemirna, ustanak raje bio je sve izgledniji. Andrija je svojim akcijama hrabrio ugnjetavani narod i snažio njihovu želju za oslobođenjem i zato ga mnogi smatraju pretečom ustanka hercegovačke raje.⁸⁶ Osjećajući Turke za petama, hajduci se sklanjaju oko Kupresa, Uskoplja, Livna, Duvna, Mostara i Sinja, a početkom srpnja 1870. udružuju se s vrličkim hajducima kako bi zameli trag.⁸⁷ Dok su hajduci bili po planini Dinari, u Imotskoj krajini i u Bosni i Hercegovini zavladao je mir, a to je upravo ono što su hajduci željeli. Dobro su znali gdje je i kad koji sajam i tada su koristili svaku priliku za pljačku bogatih nemilosrdnika. Prvi na redu bio im je bogati Imoćanin Josip Dundić kojeg su oteli i opljačkali u Vinjanima uoči sajma u Duvnu, a nakon toga pljačkaju i napadaju na sajmu u Livnu.⁸⁸ Obruč se hajducima sve više steže oko vrata. Turske i austrijske vlasti bile su na nogama i svi su željeli samo jedno – uhvatiti hajduke na čelu s harambašom Andrijicom Šimićem. Andrija je jedno vrijeme razmišljao i o raspuštanju hajduka jer je bio svjestan kakav kraj očekuje njega i njegovu družinu, ali odustaje od te ideje te se u siječnju 1871. zapućuju preko Studenaca u Zagvozd. Studenčani su ih opazili i kreću za njima. 11. siječnja napadao je snijeg pa se hajduci sklanjaju u kuću Jakov i Ante Prodana u zaseoku Prodani.⁸⁹ Tu ih sustižu Studenčani koji ih napadaju, a u pucnjava Andrija ranjava Josipa Tomičića, jednog od njih. Andrija je morao pobjeći, a kako bi se zaštitio, uzeo je naćve koje je stavio

⁸³Milas 2005: 21.

⁸⁴Isto.

⁸⁵Milas 2005: 22.

⁸⁶Milas 2005: 24.

⁸⁷Milas 2005: 25.

⁸⁸Milas 2005: 26.

⁸⁹Milas 2005: 29.

na sebe i na taj način izmakao Studenčanima.⁹⁰ Iz Studenca Andrijica bježi u Podosoje, u zaselak Garcu. Ono što slijedi označuje kraj hajdukovanja i kraj Andrijicina slobodna kretanja po Bosni i Hercegovini i Dalmaciji. Izdajom jedne žene Andrijica odlazi u zatvor u kojem provodi više od trideset godina. Naime, po dolasku u Garce uočila ga je jedna žena po imenu Kika koja ga je pozvala u svoju kući i dala mu vjeru da ga neće izdati. Međutim, Kika Garac pogazila je svoju riječ i izdala je Andrijicu dok je on spavao pokraj komina u ognjenici. Sedam Garaca ga je vezalo, a nakon što su odbili njegove molbe da ga puste, Andrijica im je izrekao poznatu kletvu: „Moje noge nad vašim glavama stale!” Andrijica se skoro uspio osloboditi i pobjeći Garcima, ali Kika ga je uhvatila za mošnje i zavrnila ih.⁹¹ Rano u zoru 14. siječnja 1871. naoružani Garcu predvođeni Marijanom Garcom u Imotski dovode Šimića vezanog konopom.⁹² O ovoj nesretnoj izdaji Kate Garčeve govorio je i Andrijica koji je novinaru *Pučkoga lista* Juraju Kapiću 2. siječnja 1902. kazao ovako:

Snieg mete kao lopatom. Gazim ga do koljena, a na nekim mjestima do pasa. Primih se gore. Obijem se na pomrki o drvlje i kamenje. Noge su mi izranjene i otekle. Iznemožen, stignem u selo Runović i pokucam na vrata u Garca. Sami su u kući muž i žena. Je li vjera? Jest! Tu mi naložili vatru, pa se raspokojih. Založih, napih se i zaspah kao zaklan na Garčevoj slamici. U snu vidim riekcu Vrliku, oko nje mnoštvo kokošiju, pataka i pilića. Nad njima se navijaju orline. Život mi je težak. Svaka mi se noga čini kao greda. U tom se probudim, pa da ću skočiti, ali, što vide jadne oči moje? Imade ih dvadeset oko mene, pa me drže za ruke, za noge i za trup. Tako propade Šimić na tvrdoj vjeri.⁹³

Istraga je počela u imotskom zatvoru i nastavila se u splitskom, a optužnica na 142 stranice napisana je rukom i na talijanskom je jeziku. Što se tiče ostalih detalja suđenja, ukupno je bilo 86 djela zbog kojih se sudilo hajducima i njihovim pomagačima. Ukupan broj okrivljenih osoba bio je 25, od čega 18 Imočana i 9 hajduka. Zatvor se nalazio u nekadašnjem Lazaretu, a sudnica u današnjoj Šubićevoj ulici u palači Tartaglia i svako jutro hajduke su vezane dovodili iz zatvora u sudnicu. Sudska rasprava trajala je 22 dana, ispisana je na 512 stranica zajedno s presudom, a samo za 60 prvih krivičnih djela svjedočila su 323 svjedoka.⁹⁴ Nakon dugotrajnog sudskog postupka, Okružni sud u Splitu osudio ga je 31. kolovoza 1872.

⁹⁰Milas 2005: 30.

⁹¹Milas 1996: 58.

⁹²Milas 2005: 31.

⁹³Milas 1996: 58.

⁹⁴Milas 2005: 33.

na doživotan zatvor. Šimić i ostali osuđenici upućeni su u Kopar na odsluženje kazne.⁹⁵ Dok je Andrijica bio u zatvoru njegova rodbina, a i on sam, nekoliko puta pisali su molbe austrijskom caru za pomilovanje, ali bezuspješno. Ipak, 13. prosinca 1901. car donosi odluku o pomilovanju i tako se nakon trideset jedne godine zatvoreništva Andrijica našao na dugo priželjkivanoj slobodi.⁹⁶ Narod je bio oduševljen Andrijičinim izlaskom i tom prigodom organiziran je veličanstveni doček na splitskoj rivi. O njegovu dolasku u Split, a potom i u Sinj, svjedoči i jedna otočka predaja koja, doduše, ima dvije pogreške: Andrijica nije bio dvadeset tri godine u zatvoru i nije u sedamdeset petoj godini života izašao iz zatvora. Predaju je zapisala Ana Vučković 2011., a Frano Vladova Vranin, rođen 1936. kazao joj je ovako:

*Dođe u Split nakon dvajst i dvi i tri godine, stari čovik. I tu dođu prida nj. Prida nj išla ta njegova svojta. Iz Splita doša na konju u Sinj. Kuda je onda bilo bilo vozila, nije bilo nigdi ništa, već s konjin se odalo. Kažu doć će Šimić Andrija. To je ka čuveno bilo ajduk. I onda kad je doša u Sinj na pijacu. I kad je u Sinj doša, kažu vako dočeka ga narod! Krcato! Dolazi ajduk iz zatvora nakon dvajst i više godina. Onda uz pratnju uputio se u svoj rodni kraj, u Grude. (...)*⁹⁷

Nažalost, Andrijica nije dugo još poživio. Umire prirodnom smrću 5. veljače 1905. i to u kući svog izdajnika Garca. Izdajnik je umro dva dana ranije i ispunjena je Andrijičina kletva – Andrijičine noge nad Garčevom su glavom.⁹⁸

Andrijica je bio snalažljiv i spretan, a Dragić spominje zgodu kojom je Andrijica svoje prvo oružje dobio, odnosno oteo, tako da je jednom begu iznenada sasuo šaku prašine u oko.⁹⁹ Taj događaj prepričao je i Brčić u svom romanu. Andrijica je nadmudrio agu zamolivši ga da mu pripali lulu, a kad se aga nagnuo s konja da mu pripali lulu, Andrijica mu je bacio zemlju u lice. Aga se u trenutku pogubio i prekrio oči, a Andrijica ga tada „zgrabi za prsa, potegnu s konja i posloži na prašnjav put; ne htjede mu nauditi niti ga teško ozlijediti, ali mu izvuče iz pripašaja jatagan i dvije male puške.”¹⁰⁰ Andrijičina slava u narodu temeljila se na njegovoj mudrosti, spretnosti i tome što ga je narod gledao kao svog junaka – branitelja potlačenih i siromašnih. Takvim ga je prikazao i Brčić u svom romanu. Opisuje ga kao iznimno odvažna čovjeka čije „žive orlovske oči odaju pravičnost i neobičnu neustrašivost, a visoko čelo dubok

⁹⁵Milas 2005: 38.

⁹⁶Milas 2005: 41.

⁹⁷Dragić 2018 a: 293.

⁹⁸Dragić 2005 b: 113.

⁹⁹Dragić 2008 a: 411.

¹⁰⁰Brčić 2015: 17.

um i veliko lukavstvo.”¹⁰¹ Imajući na umu činjenicu da je Andrijica rođen i odrastao na području koje je vjekovima bilo ugnjetavano, gaženo i obespravljeno, onda Andrijica i nije mogao biti drukčiji, Andrijica je izdanak „svoga junačkog koljena i zavičaja gdje se od davnina djeci za igračku daje jatagan i mala puška.”¹⁰² Andrijica je preživljavao od onoga što bi opljačkao i oteo, najčešće bogatim muslimanima i kršćanima, ali u nestašici i siromasima. Iako je činio razna zlodjela, bio je jako religiozan, a žensku čast vjerno je branio. Bio je poznat po tome što je otetu stoku i novac dijelio seljacima po mnogim selima i Kamešnici.¹⁰³ Očito je koliko je narod simpatizirao Andrijicu i osjećao veliku bliskost s njim. Narodu je on ulijevao sigurnost, optimizam i nadu te im je dizao moral. U prilog ovome treba spomenuti kako su hajduci uvijek imali svoje pomagače u narodu, tzv. jatake. Jataci bi ih obavještavali o mogućim opasnostima, kretanju i broju progonitelja i svemu ostalom što je hajducima bilo od velike važnosti. Također, nabavljali su im hranu, odjeću, obuću i streljivo te ih sklanjali u svoje kuće za vrijeme potjere. Kako bi im se odužili, hajduci bi ih darivali i plaćali im. Tako je Andrijica za svog jataka imao Antu Jovića-Čukića Matina iz sela Vinjani i u njegovu kuću najčešće se sklanjao.¹⁰⁴ Budući da su vrlo često obitavali po planinama, poseban odnos hajduci su imali s pastirima. Pastiri su ih hranili kruhom, mlijekom, sirom, a ponekad bi im dali i ovcu ili janje. Hajduci im ne bi ostajali dužni i za to su im plaćali. Također, ako bi bilo ružno vrijeme sklanjali su se u pastirske pećine ili kolibe.¹⁰⁵

Što se tiče njegova fizičkog izgleda, u Otoku se govorilo da nije bio čovjek visoka i rasta, ali je zato imao široka ramena. Ana Vučković zapisala je 2011. prema kazivanju Frane Vladove Vraninog, koji je rođen 1936., ovako:

*Poslin Tomića bio je veliki ajduk Šimić Andrija. Nije bio Šimić tako davno. Ima sto godina. Kažu bio to malešan čovik. Štrk u nogon, širok u plećima, to ti je Šimića Andrija. Ima gori metar s ramena na rame, doli bio slab. Bio zarasta, ima brčine i obrve, obrve mu ulazile u usta.*¹⁰⁶

Andrijica je svoju fizičku snagu i spremnost uspio sačuvati i u zatvoru, pa je i po izlasku na slobodu, iako je nakupio već dosta godina, bio izrazit snažan da bi posramio sve mlađe momke. Postoji predaja koju je Dragić zapisao prema kazivanju Zdravka Nikića iz

¹⁰¹Brčić 2015: 24.

¹⁰²Brčić 2015: 20.

¹⁰³Milas 2005: 27.

¹⁰⁴Milas 1996: 19.

¹⁰⁵Milas 2005: 22.

¹⁰⁶Dragić 2018 a: 292.

Ružića kod Gruda o tome kako je Andrijica i nakon odležane trideset i jedne godine u tamnici, u svojoj 68. godini, bio toliko snažan da je mogao preskočiti magarca s mjesta. Što je još dojmljivije, predaja govori da je svoje pravo junaštvo pokazao u jednom „dućanu” kad je u pod stavio nož s oštricom okrenutom prema gore. Sjeo je na pod, uhvatio se rukama za nožne palčeve i tako preskočio nož, što se nitko drugi nije usudio učiniti.¹⁰⁷

Uspomenu na Andrijicu Šimića čuvaju mnoge predaje u sinjskom kraju. Mnogo je onih koje govore o raznim pećinama u kojima je boravio Andrijica, sam ili sa svojom družinom, dok se skrivao po Kamešnici. Često ljudi pripovijedaju o blagu koje je ostalo u tim pećinama, a mnogi su išli i tražiti to blago. Brčić u svom romanu također piše o jednoj od mnogih pećina te daje konkretnije podatke o mjestu gdje se nalazi:

*Obišao je Andrijica svu planinu dok nije našao pri vrhu zgodan logor. Pećina je bila dobro skrivena u jednom usjeku na sjevernoj strani planine, nedaleko od vrha Gareta gdje je medo prvi susjed, a vuk drugi.*¹⁰⁸

Brčić spominje i dukate te zlatne i srebrene ploče koje su hajduci oteli begu Kopčiću u Karamanovim klancima. Dukati, zlato i srebro sakriveni su u jednoj od pećina.

*Sutradan ujutro uzeše iz pećine što se ponijeti moglo. Glinenu posudu zapremine oko tri litre, napunjenu gotovo do vrha zlatnim i srebrenim dukatima, zakopao je Andrijica još protekli tjedan ispod jedne bukve, pedeset koraka prema zapadu od ulaza u pećinu. Dok je Bilić-Nosić bio u lovu, ječermu optočenu zlatnim i srebrenim pločama, što je oduze od bega Kopčića, omotao je u ovčju mješinu i skrio u pećini, u šupljinu stijene, prekrivši sve kamenim pločama.*¹⁰⁹

Mnogi su stanovnici ovih područja išli u potragu za blagom koje je Andrijica skrio u pećinu, ali to blago još uvijek nitko nije pronašao. Priča o blagu aktualna je i danas, te mnogi još uvijek odlaze u Kamešnicu u nadi da će ga pronaći. To potvrđuje sljedeća predaja zapisana 2015. prema kazivanju Ante Mravka, rođenog 1928.:

Nije bilo čouka, a da nije zna za Andrijicu Šimića. O njemu ti je napisano puno i pisama i knjiga. Bijo je dobar za sve ljude, a najbolji za jadne siromašne šta nisu imali ništa i nikoga svoga. I tako ti je jedanput Andrijica Šimić ukra niko blago, a kako se mora sakrivat

¹⁰⁷Dragić 2005 a: 83-84.

¹⁰⁸Brčić 2015: 215.

¹⁰⁹Brčić 2015: 224.

*od Turaka on ti se sakrije u pećinu u Kamešnici. To blago je bilo za ove siromašne, al narod kaže da in ga nikad nije uspijo dat. Andrijicu su pronašli, al blago nisu. Kaže se da je ostalo negdi u toj pećini dobro sakriveno. Do danas niko nije uspijo nać to blago, a puno ih je pokušavalo, znaš! Koliko je njizi iz sela išlo tražit ga, al ništa, ko da je u zemlju propalo, eto, baš tako. Ta pećina se zove Šimića pećina ili Špilja Andrijice Šimića, kako ko kaže. Nisu ljudi ni sigurni ni di je ta pećina i eto.*¹¹⁰

Još jedna pećina koju ljudi s ovog područja vezuju za Andrijicu Šimića jest Šimića pećina u Gornjim Koritima. Zanimljivu predaju o toj pećini kazao je 2011. Frano Vladova Vranin, rođen 1936. Ani Vučković koja ju je zapisala.

*Sad je to sve zareslo, ko će to sad znat di je točno. Ima nji' više, ti' pećina di se Šimić Andrija skriva. A gori negdi prema gornjin Koritin, tu je ta Šimića pećina. U Midiću, tu mu je bilo glavno skrovište. Bila mala vrata, a doli četri sa četri. Soba ko da si je pravio, a to je prirodno. Jedan Kunac iz Potravlja iša gori. On je surađiva sa Šimićem. U njega tu odnio zlato, pare. Odma je vrcio. Šimić je dava sirotinji, a ne kupio sebi.*¹¹¹

U prethodno navedenoj predaji spominje se Kunac iz Potravlja koji je surađivao sa Šimićem, a Otočani priovijedaju o svom mještaninu koji je također bio blizak s Andrijicom. Sljedeću predaju također je kazao 2011. spomenuti Frano Vladova Ani Vučković.

*Ajdukova po Kamešnici, od Kuraja do Svilaje – to je bio njegov teren. Evo ovde u Ikana Jurele pokojnoga dolazio u kuću. Ikanov did pokojni š njim surađiva. I sad ima dvi katrige, ima lulu, nož, sve šta je Šimić ostavlja. A on bi to gazdon nosio, a sirotinji dava. Bio taki. (...)*¹¹²

Ovo iscrpno poglavlje dokazuje veličinu i vrijednost hajdučkog arambaše Andrijice Šimića, poznatog po cijeloj Dalmaciji i Bosni i Hercegovini. Ovaj zaštitnik siromašnih i potlačenih osigurao je hrvatskoj usmenoj književnosti velik broj raznih predaja, a brojnim naraštajima inspiracija je bez premca. U narodu sinjskog kraja upamćen je kao heroj i dobročinitelj, a sigurno će još mnogo Cetine proteći dok ga ovaj kraj zaboravi.

¹¹⁰Gala, 24. svibnja 2015. godine.

¹¹¹Dragić 2018 a: 293.

¹¹²Dragić 2018 a: 292.

2.3. Demonološke predaje

Demonološke, odnosno demonske predaje podrazumijevaju osobni doživljaj ili susret s demonskim (onostranim) bićem. Demonska bića koja se najčešće javljaju u predajama jesu vještice, stuhe, irudice, kuga, kučibabe, vukodlaci (kodlaci, kudlaci, kozlaci), čaratani, đavao (vrag – crni ovan, crni pas), orko, mačić; zloguke ptice (gavran, kukviža) te razna plašila, prikaze, utvare.¹¹³

Monogo je načina na koje su se ljudi nastojali zaštititi od svih demonskih bića i onih koji su pomagali u njihovu nestanku. Tom nesretnom prilikom uvelike su pomagale basme. U narodu su basme poznate kao bajalice ili bajavice, a stručni sinonimi za basme su bajalica, egzorcizam i zaklinjanje. Basma je usmeno-retorički oblik koji se šaputao, recitirao ili pjevušio pri magijskim obredima s ciljem da se zaštiti ili oslobodi čovjeka, njegovu imovinu i stoku od bolesti, demonskih sila i vremenskih nepogoda. Isto tako, basme su se izgovarale ili pjevušile, primjerice, da djevojku oženi njezin odabranik, ili da za vrijeme sušnih dana padne kiša koja će spasiti urod.¹¹⁴ U basmama se prepliću mitski elementi s vjerskima, stoga ne čudi da su ih Hrvati kristijanizirali i prozvali molitvama.¹¹⁵ Nije svatko mogao recitirati, šaputati ili pjevušiti sadržaj basme. Ta uloga redovito bi pripadala odabranim poštovanim osobama kojih je bilo malo u narodu i koje su po nečem bile posebne, a narod ih je nazivao mole, moliboge, bogomolje ili bogomoljke. Ovaj magijski obred izgledao bi tako da bi se na početku mole prekrižile i izmolile Vjeronanje, a za kraj bi se također prekrižile.¹¹⁶ Ostali načini poznati u hrvatskoj tradicijskoj kulturi kao zaštita od demonskih bića bili su jedenje bijelog luka ili mazanje bijelim lukom prije spavanja, loženje trešnjevine ili smrekovine na ognjištu, uvrtnje komadića tisovine u rogove krava, a zasigurno najposebniji način bilo je škropljenje.¹¹⁷

U ovom radu posebna pozornost bit će posvećena vješticama, morama, vukodlacima, raznim urocima te demonološkom biću koje je karakteristično za sinjski kraj – karakonduli.

¹¹³Dragić 2008 a: 436.

¹¹⁴Dragić 2017 a: 95.

¹¹⁵Dragić 2017 a: 119.

¹¹⁶Dragić 2017 a: 95.

¹¹⁷Dragić 2017 a: 119.

2.3.1. Vještice i more

Prvo demonološko biće kojim će se otvoriti poglavlje demonoloških predaja jesu vještice koje se još nazivaju more, štrige (štringe), coprnice, babe, stuhe.¹¹⁸ Prema narodnom vjerovanju, vještice stupaju u savez s đavolom pogodbom koja se potpisuje krvlju. Pogodba je označavala svojevrsnu razmjenu – ženska osoba đavlu bi dala dušu, a đavao njoj nadprirodne moći.¹¹⁹ Vještice su uglavnom zamišljane kao djevojke s grbom na leđima i dugim nosom koje jašu na metli. Iako su uglavnom jako ružne, vjerovalo se da postoje i lijepe vještice jer i đavao voli lijepo. Povještice djevojke ulazile su kroz ključanicu i činile razne gnusne stvari, kao što su primjerice spolno bludničenje s đavolom, jedenje djece, izazivanje bolesti i ludila, gušenje pri spavanju i mnoge druge.¹²⁰ Ljudi su kroz dugi niz stoljeća vjerovali u postojanje vještica, a o tome svjedoči i duga tradicija spaljivanja vještica. Nakon pet stoljeća spaljivanja vještica pri kojem je, kako neki vjeruju, spaljeno do milijun vještica, posljednja vještica spaljena je 1793. u Posanu. U Hrvatskoj je 1758. zabranjeno spaljivanje vještica, a tu zabranu donijela je Marija Terezija.¹²¹ Vještice često susrećemo i u bajkama, ali bitno je razlikovati vještice u bajkama od onih u demonološkim predajama. Naime, u bajkama su vještice bezimene i zle, a u demonološkim predajama one su stvarne osobe sa svojim imenom koje donose i čine zlo.¹²²

U narodnoj percepciji vještice imaju đavolsku dušu, a oči i srce su im zli. Velik broj predaja govori o sposobnosti vještica da napuste svoje tijelo dok spavaju. Iz njihovih usta tada izlazi crna muha koja odlazi u daljinu, a to je zapravo njihov duh koji odlazi i pretvara se u neku drugu životinju kako bi činio zlo ljudima.¹²³ Prije nego bi poletjele u svoje pohode, vještice su se sastajale na određenim mjestima, uvijek u sumrak ili oko ponoći. Namazale bi se mašću i govorile (bajale): „Ni o trn, ni o grm, već na pometeno guvno.” Ove riječi izgovarale su kako bi bile sigurne da će ih demonske sile odvesti točno tamo gdje su i zamislile.¹²⁴ Među Hrvatima je bilo rašireno vjerovanje da su se vještice okupljale na Pokladni utorak, pa bi tako, primjerice, u Prugovu kod Klisa u zalazak sunca žene pošćropile svetom vodom sve kuće, dvorišta i staje te se pomolile. Isto tako, vjerovalo se da tada na

¹¹⁸Dragić 2017 a: 82.

¹¹⁹Dragić 2008 a: 437.

¹²⁰Dragić 2017 a: 81.

¹²¹Dragić 2008 a: 437.

¹²²Isto.

¹²³Dragić 2017 a: 82.

¹²⁴Dragić 2017 a: 83.

gumnima vještice vode kolo pa se tada ne bi boravilo na gumnu.¹²⁵ Već je spomenuto kako se vjerovalo da vještice imaju moć pretvaranja u neku drugu životinju, pa se tu može nadodati i to da kad bi uvečer u kuću uletio leptir, ukućani bi ga što prije uhvatili, istjerali ili ubili jer su vjerovali da ih je to posjetila neka vještica. Kad bi ga uhvatili, potrgali bi mu krila i rekli: „Dođi sutra, dat ću ti soli!“. Ako bi ih ujutro posjetila kakva starija mještanka, vjerovali su da je to vještica koja im je sinoć došla u kuću.¹²⁶ Osim što su vještice prepoznavali po prvom jutarnjem posjetu starije mještanke, postojao je još jedan način pepoznavanja vještica. Vjerovalo se da svećenici mogu vidjeti sve vještice koje su u crkvi, a vjernici su to mogli jedino ako bi se držali za svećenikov habit ili ako bi se popeli na drveni stolčić na polnoćki. Naime, na najkraći dan u godini, na blagdan svete Lucije, ljudi bi krenuli s izradom drvenog stolčića koji bi im pomogao u prepoznavanju vještica. Izrada drvenog stolčića trebala je trajati dvanaest dana, a dovršen bi bio točno na polnoćku kada bi s njega ugledali i prepoznali vješticu ili moru.¹²⁷

Iako su more često poistovjećivane s vješticama, one nisu vještice. Osim u hrvatskoj tradicijskoj kulturi, vjerovanje u more rašireno je i u ostalim europskim zemljama. Prema narodnom vjerovanju, more su zapravo djevojke koje su se povješticele te noću napadaju ljude dok su u snu i guše ih, a vjeruje se da su dobile naziv mora jer more, umaraju ljude.¹²⁸ More su, prema predaja, noću toliko mučile svoje žrtve, gušile ih i stiskale da se žrtve ne bi mogle oduprijeti od kreveta, a budile bi se mokre od znoja. Kad bi se žrtve probudile iz sna, osjećale su teret kojeg se nisu mogle riješiti, osim ako bi im pomogao netko drugi. Ono što je važno istaknuti je da more nikada ne bi usmrtilo žrtvu – one su samo uživale u njihovim patnjama.¹²⁹ Hrvati su vjerovali da more poznaju žrtvu i da o njoj loše misle, da je riječ o djevojkama iz susjedstva, a isto tako često se spominje da su more usidjelice, stare cure. U brojnim predajama javljaju se more koje se noću osvećuju mladićima koji su ih danju zadirkiivali ili mladićima koji su ih ostavili.¹³⁰ Dva su vjerovanja u Zagori vezana za postanak mora. Jedno vjerovanje je da se more rađaju od vještica, a drugo je da more postaju djeca koja se rađaju u košuljici.¹³¹ Morama su prepisivali sposobnosti slične onima koje su i vještice imale. More su mogle biti nevidljive ili su se također mogle pretvoriti u neku životinju, a ako bi je slučajno neki čovjek uhvatio, tada bi mu obećavala sve samo da ne otkrije njezinu tajnu. Isto tako, kao

¹²⁵Dragić 2017 a: 84.

¹²⁶Dragić 2017 a: 83.

¹²⁷Dragić 2017 a: 98.

¹²⁸Dragić 2017 a: 99.

¹²⁹Dragić 2017 a: 98.

¹³⁰Dragić 2017 a: 102.

¹³¹Dragić 2017 a: 101.

što su se vještice okupljale na Pokladni utorak, za more se vjerovalo da se sastaju 23. travnja, odnosno na Jurjevdan, i ljudi bi tada izbjegavali mjesta na kojima bi se one okupljale.¹³²

Mnogi su načini na koje su se ljudi pokušali osloboditi od nemilosrdnih mora koje su ih morile. Iako su more, kao i ostala demonska bića, nestajale s prvim pijetlovima u zoru, u predajama su zabilježeni mnogi načini oslobađanja od mora. Kako more nisu bile „s Božje strane”, ljudi su se protiv njih borili upravo onim što je Božje. O tome svjedoči i sljedeća predaja.

*Mora je cura zle krvi, željna mlade krvi. Kad ne more da se mladosti drukčije dočepa, tare i mori mladost pri spavanju. Voli mladu mušku krv nego žensku. Muško mori od želje, a žensko od zavisti. Pričalo se da se nekog momka dovezala mora. Svaku noć dok on zaspi, ona pritisni. Nit je mogo čim krenuti, nit glasa dati. Kaziva ćaći, kaziva materi, svejedno. Snažan je bio, al opet nije je mogo nikako uvatit. Pane mu na pamet, da ode u crkvu, nožem ustruže malo klačarde s Gospina oltara, metne u karticu, zašije u krpju i metne na se. Nikad više nije došla. Niko mu to nije virova, al se od tad uvik pričalo o tome.*¹³³

Također, jedan od načina kojim su se ljudi koristili pri oslobađanju od mora jesu već spomenute basme ili zaklinjanja. Jedna od basmi glasila je: „Nije vila ni vištica nego prava kršćanica!”, a izgovarala se glasno kako bi se oslobodilo dijete od košuljice u kojoj je rođeno, odnosno kako bi se uništila mora u koju bi se to dijete pretvorilo.¹³⁴ Također, vjerovalo se da se od more može osloboditi ako joj se kaže: „Doć ćeš mi na zajam!”, a o tome svjedoči i predaja o ženi koju je mora noću u snu uzanimaravala. Žena je pomoć potražila kod gatara koja joj je savjetovala da sljedeći put mori kaže da će joj doći na zajam. Žena je tako i učinila, a uskoro joj je žena iz sela došla po zajam. Tada je shvatila tko je mora i od tada joj se više nije pojavljivala u snu.¹³⁵

U sinjskom kraju više se pripovijedalo o morama nego o vješticama. Većinom su to predaje u kojima su more cure koje su momci iznevjerili, ostavili, kojima su nešto obećali, a nisu ispunili. Cure su bile jako zaljubljene u te mladiće i zbog toga su koristile svoje nadprirode moći kako bi im se osvetile. O tome govori i ova predaja:

Mora ti je trala jednoga na Planici, skoro ga dokrajčila. U svome ditinjstvu još on se družio sa curon iz sela koja se brže bolje zaljubila u njega, al on u nju bome i nije. Nije mu

¹³²Dragić 2017 a: 105.

¹³³Dragić 2008 a: 438.

¹³⁴Dragić 2017 a: 98.

¹³⁵Dragić 2017 a: 101.

*ona ništa činila dok kukavac nije naša curu i reka da će se ženit. E tada je se nije moga riješit. Svaku noć ga gušila, stiskala, morila šta je više mogla. On nikome nije tio govorit, zna je šta je i o komu se radi. Boja se ikome išta reć, a boja se i koliko će trajat i kako će je se riješit. Srićon Božjon, tako bi oni rekli, ta cura se razboli, ispočetka ništa ozbiljno, al kasnije se iskompliciralo i ona umre. Pričali su da tek kad su je pokopali, da je on naša svoj mir. Oženio je tu svoju curu i tek je tada svima reka o mori koju zna otkad je bio dite.*¹³⁶

2.3.2. Uroci

Urokljivost u koju se vjerovalo mogla je nastati pogledom urokljivih očiju te čuđenjem i hvaljenjem. Kada se govori o urocima, tada na prvom mjestu treba spomenuti urokljive ili zle oči. U postojanje urokljivih očiju vjerovalo se u jugoistočnoj Europi, zemljama oko Sredozemnog mora i osobito na Bliskom istoku. Neotporni na urokljivost bili su svi mladi organizmi, djeca, janjad, telad, ali i odrasli, stoka i sva imovina.¹³⁷ Razni su nazivi za žene s urokljivim očima, a neki od njih su čara, štringa i vištica. I muškarac je mogao imati urokljive oči, doduše rjeđe nego žena, a tada bi on bio vištac.¹³⁸

Kako bi se riješili uroka, ljudi su se i ovdje koristili basmama¹³⁹, koje su, kako je već kazano, univerzalan oblik borbe protiv svih demonskih sila. Posebice se od uroka štitilo djecu i zato se nije smjelo dječju odjeću noću ostavljati izvan kuće, a ako bi se kojim slučajem dogodilo da odjeća ostane vani preko noći, unosila se tek ujutro kad sunce iziđe.¹⁴⁰

I u sinjskom kraju vjerovalo se u veliku moć urokljivih očiju. Naime, smatralo se da u svakom selu postoji nekoliko žena koje imaju oči koje mogu ureći one s kojima se susretnu pogledom. Nakon što osobu pogledaju urokljive oči, nešto loše bi joj se dogodilo. Zbog toga se narod bojavao takvih žena, a i one su se zbog toga skrivale, većinom po brdima i planini. U predaji koja slijedi žena mi je ispričala detalje svog susreta s urokljivim očima.

Bilo je prije žena zli očiju šta su mogle ureć nekoga ako ga pogledaju. Bilo je oni šta su to koristile, a bilo je bome i oni dobri šta su bile svjesne koje je to zlo pa bi se povlačile i

¹³⁶Glavice, 7. Kolovoza 2018. godine. Kazivačica: Anka Cvrilje, rođena 1936. godine; djevojačko prezime – Ćurković.

¹³⁷Dragić 2017 a: 90.

¹³⁸Isto.

¹³⁹O tome više: Dragić: 2011: 75-98.

¹⁴⁰Dragić 2017 a: 91.

govorile: „Maknite lipu dicu i sve šta je lipo od mene!“. Bila je u nas na Biteliću jedna dobra šta se sakrivala u šumi. Mladima se nikad nije puno pričalo o tome. Tako i ja kad su mi bile dvadeset i četiri godine išla u šumu skupit prašku, poslala me mater. I ja san ti vidila tu ženu da biži od mene, al nisan znala zašto. Počela trkat koliko je noge nose al dok je trkala na čas se okrenila i krajen oka me pogledala. Ja i dalje ne znajuć za išta nastavin svoj in puton. Kad san došla do praške koju tribausić, zamanen sikiron prvi put i odma se po nozi, ovdem ispod kolina, udarin njomen. Rez je bio velik, da rečen možda deset centi, a krvi samo tri male kapi. I dan danas mi se ožiljak na nozi vidi. Kad san došla kući i ispričala materi šta mi je bilo, mater se nije niti malo iznenadila već mi ispričala priču o ženama sa zlin očima, vako ko šta san je ja tebi rekla.¹⁴¹

2.3.3. Vukodlaci

Sljedeće demonsko biće o kojem će biti govora jest *vukodlak*, a narod ga još naziva *kodlak*, *kudlak* ili *kozlac*. U demonološkim predajama koje govore o vukodlacima, spominju se mrtvaci koji četrdeset dana nakon smrti ustaju iz svojih grobova. Prema predajama, različiti su oblici u kojima su se vukodlaci pojavljivali. Pojavili bi se kao mješina puna vina, ili kao mješina puna vode, ovisno o tome jesu li za života bili pijanice ili nisu.¹⁴² Vukodlaci su, kao i ostala demonska bića, redovito zli i uvijek nastoje nauditi čovjeku. Što se tiče mjesta njihova okupljanja, govorilo se da se vukodlaci sastaju na raskrižjima putova od dvadeset tri do dvadeset četiri sata i ljudi su izbjegavali biti na putu u ta doba. To objašnjava činjenicu zašto je toliko raspela postavljenih na raskrižjima. Križevi brane od zlih sila i pomažu pri odabiru pravog puta.¹⁴³

Vjerovalo se da vukodlaci nastaju od pokojnika. Naime, ako bi preko pokojnika prešla mačka ili pas on bi se nakon četrdeset dana povukodlačio, ustajao iz groba i plašio ljude. Tako se vjerovalo da nastaju, a nestajali su kad bi bili probodeni glogovim kocem ili negdje sa sedam glogovih kolaca.¹⁴⁴ Osim toga, po narodnom vjerovanju postojao je još jedan način kojim bi vukodlaci zauvijek nestajali. U tradicijskoj kulturi Hrvata zabilježeno je i vjerovanje da vukodlaci nestaju ako ih svećenik, u prisustvu nekoliko ljudi, probode zašiljenim kocem

¹⁴¹Sinj, 26. svibnja 2015. godine. Kazivačica: Jela Jukić, rođena 1940. godine; djevojačko prezime – Ćurković.

¹⁴²Dragić 2008 a: 440.

¹⁴³Dragić 2017 a: 113.

¹⁴⁴Dragić 2008 a: 440.

načinjenim od drva od kojeg je bila i Isusova kruna. Vjerovalo se da bi tada vukodlaku istekla sva krv iz tijela, a ostali bi mu samo kost i koža.¹⁴⁵

Prema predajama iz sinjskog kraja, također se vjerovalo da vukodlak nestaje ako ga se probode kocem i da se pojavljuje u obliku mješine nakon smrti. Takva je i predaja koja u sebi ima ljubavnu priču. Predaju je objavila Maja Bošković-Stulli u svojoj knjizi *Studije i građa o Sinjskoj krajini* (1968.), a govori o mladiću i djevojci koji su se voljeli, ali mladić, nažalost umire. Ane Sikirica, rođena 1923. kazivala je ovu predaju. Djevojka se nije htjela udati ni za koga drugog. Stigao je Badnjak i tada se dogodilo nešto čudno. Badnjaci nisu htjeli gorjeti i zato je majka poslala djevojku pred kuću da skupi malo granja kako bi badnjaci gorjeli. Djevojka je ispred kuće ugledala svog pokojnog dragog koji se povukodlačio:

*(...) A cura izađe, a dočeka je ta momak, kao da je vukodlak. Lati curu, odnese. Mater zove di je, di je, nema je – kad odnese u šematorije u greb. A onda tu neko drugi se ukopa, još i čuli u tomu grobu di govori: „Stoj s miron, ne kreći, stoj s miron, ne kreći.” A oni onda to ’nako sitali se, domišljali u selu, sigurno je vukodlak odnija, ta njezin momak. A oni onda ajmo kako ćemo otvorit grob, kako ćemo je spasit, izvadit. Oni dođu, skupe selo, otvore grob. A on se oko nje smota, a ona leži, smota se oko nje i on je uvijek štiplje. Uvijek je on štiplje, a ona jedna uvijek više: „Stoj s miron, ne kreći, stoj s miron, ne kreći!” a oni velikon onon kočion u nj, u tu mišinetinu – to je sama mišinetina, i ubiju ga i škapulaju nju i dovedu je kući. Dobro ako je danas živa, ma nema je više.*¹⁴⁶

2.3.4. Karakonđuła

Peručko jezero prostrano je akumulacijsko jezero stvoreno velikom branom na Cetini, dugo je petnaest kilometara, a proteže se od Vrljike do Bitelića. Jezero je nastalo 1960. kad je potopljeno tada slabije naseljeno područje, tako da je i danas na dnu jezera moguće vidjeti ostatke kamenih kuća, staja, mlinova i manastira u Dragoviću. Nakon potapanja ovog područja i stvaranja jezera, često je narod pričao razne priče o čudnim stvarima koje su se događale u jezeru i uz jezero. Najpoznatija predaja zasigurno je ona o demonskom biću koje obitava u dubinama Peručkog jezera, a zove se karakonđuła. Karakonđuła je demonsko biće karakteristično za ovaj kraj jer se nigdje drugdje ne pripovijeda o njemu. Kada je riječ o

¹⁴⁵Dragić 2017 a: 116.

¹⁴⁶Bošković-Stulli 1968: 347-348.

izgledu karakondžule, predaje nisu usuglašene. Naime, jedni kazuju kako je to zmija, a drugi pak kako se radi o zmaju. Također, govori se i da karakondžula ima sedam glava koje simboliziraju sedam glavnih grijeha. Potravčanin Ivica Gašpar pisac je kratke priče naslova *Obračun s karakondžulom* u kojoj je karakondžula opisana kao velika zmija, a sama radnja smještena je u selu Potravlje. Prema toj priči, karakondžula je bila „velika ka tri čeljadeta zajno kad ji nastovrljiš jednog na drugog! Ni rukon se nije dala obuvatiti koliko je debela bila. Glava jon je bila taka da kroz najveći pendžer ne bi prošla”¹⁴⁷ U ovoj priči spominje se kako je karakondžula progutala pet janjaca koje su pastiri doveli poжити na jezersku vodu, a to nije jedina takva predaja. U vrličkom kraju pripovijeda se da je karakondžula osim stoke progutala i nekoliko djevojaka:

*Ona stoji u jezeru i vreba, kutri kad će doć kogod. Ako bude ovca ili koza – dobro, a ako je čeljade onda još i bolje. Tako je bilo nekoliko cura koje su išle po vodu u jezero il' bi nosile prat robu, a ona bi ih iz vode zgrabila i progutala. Kasnije se pričalo da su se djevojke utopile, a zna se da nisu.*¹⁴⁸

2.4. Mitske predaje

Nakon etioloških, povijesnih i demonoloških predaja vrijeme je da se kaže što i o mitskim predajama. Mitske predaje u središtu imaju vile ili povijesne osobe kojima narod pripisuje nadnaravnu moć. Ove vrste predaja uglavnom imaju razrađenu fabulu, a pripovijedaju se kao memorati jer uključuju vlastiti doživljaj. Među povijesnim osobama kojima se pripisuje nadnaravna moć, ističu se Andrijica Šimić, Mijat Tomić, Janko Sibinjanin i Marko Kraljević.¹⁴⁹ Mnogo je predaja o bajkovitim ljepoticama vilama, a o njima nešto više o poglavlju koje slijedi.

2.4.1. Vile

Vile su vjerojatno najčešće stvorenje u mnogim svjetskim mitologijama. Hrvatska tradicijska baština bilježi kako se kraljice ljelje nazivaju se i rusaljka, a neki antropolozi

¹⁴⁷Gašpar 2008 a: 48-49.

¹⁴⁸Sinj, 8. kolovoza 2019. godine. Kazivačica: Anđa Tadić, rođena 1935. godine; djevojačko prezime – Glavinić.

¹⁴⁹Dragić 2008 a: 429.

smatraju da su rusaljke u narodnoj mitologiji nasljednice vila. Po nekim drevnim predajama rano preminule djevojke i žene pretvarale su se u vodene vile – rusaljke. Neki antropolozi smatraju da su u narodnoj mitologiji rusaljke nasljednice vila. U južnoj Dalmaciji blagdan Duhovi naziva se Rusalije, a o pristunosti vila u raznim mitologijama i predajama svjedoči i činjenica kako Slovenci, Rusi, Ukrajinci, Bjelorusi, Česi i Bugari također imaju slične nazive. Naime, Slovenci blagdan Duhovi nazivaju Risale, a risalčak, risalček, risaliček njihov je naziv za svibanj. Rusi također rusalije vezuju za Duhove. Bjelorusi i Ukrajinci duhovsku nedjelju nazivaju rusalnom nedjeljom, a kod Čeha taj se praznik zvao Rusadle. Obredni igrači u Bugarskoj nazivali su se Rusalije, a mjesec lipanj rusalski mjesec.¹⁵⁰

Vile su kod nas redovito prikazivane kao prave oličenje ljepote. Bile su to bajkovite ljepotice u dugim bijelim ili plavim haljinama, duge zlačane počešljanje kose u kojoj bi bio cvjetni vijenac, zelenih ili modrih očiju, hitre, vitke i milozvučnog glasa.¹⁵¹ Poznate su kao dobročiniteljice i pomagateljice u raznim nevoljama. Ljudima su ostale u samo najljepšem sjećanju. Razne su predaje o vilama i njihovim dobročinstvima, a pripovijeda se da su vile pomagale junacima, da su siromašnim djevojkama pomagale brže istkati ruho za udaju, da su pomagale nejakim pastirima, da su mlade prenijele preko jezera u planinu, a stare pred crkvu.¹⁵² Osim toga, liječile su rane zadobivene u ratovima i dojavljivale su ljudima vijesti o Turcima.

Prema jednoj kratkoj predaji, vile su pomogle i u obrani Sinja od Turaka. Predaju je 2011. zapisala Ana Ivić u Vinovu Gornjem, a kazivala joj je Mara Ivić.

*(...) Kad su se Turci spremali osvojiti Sinj, vila je Sinjane obavijestila da se pripreme za obranu, oni su obranili grad.*¹⁵³

Vjerovalo se i da vile daruju znanja i vještine, neuglednim djevojkama ljepotu, a na blagdan rođenja svetog Ivana Krstitelja pomlađivale su ljude. O tom vjerovanju svjedoče ophodi ladarica – ivančica s cvjetnim vijencem na glavi 24. lipnja.¹⁵⁴ Dakle, vile su gotovo uvijek činile dobro i pomagale. Kaže se „gotovo uvijek” jer bi nekad činile i zlo. Vile su činile zlo jedino ako bi netko odao njihovu tajnu da imaju magareće ili konjsko kopito ili kozji papak. Percepciju vila s kopitom ili papcima ljudi su opravdavali time što je to bio jedini

¹⁵⁰Dragić 2017 a: 63.

¹⁵¹Dragić 2017 a: 64.

¹⁵²Vidi: Dragić 2018 b: 132-151.

¹⁵³Dragić 2017 a: 66.

¹⁵⁴Dragić 2017 a: 65.

način za boravak na teško pristupačnim područjima koja su im bila staništa.¹⁵⁵ Staništa vila odredila su nazive vila. Brojne predaje navode da vile žive u oblacima, na planinama, u šumama, poljima, pećinama, bunarima, potocima, rijekama, jezerima i morima. Ovih devet staništa odgovaraju podjeli vila na devet vrsta: Oblakinje, Planinkinje, Jezerkinje itd. Često se među vile svrstavaju i suđenice koje određuju sudbinu. One, naime, posjećuju dijete tri dana nakon rođenja te mu „dosuđuju sudbinu.” Razlika između suđenica i vila je ta što su suđenice prikazane kao starice, a vile kao mlade djevojke.¹⁵⁶

Mnogo je predaja o vilama, a najznačajniji motivi koji se javljaju u tim predajama jesu vilinsko kolo, pastiri i konji. Zanimljive su predaja u Hrvata o nastanku vila. Te predaje sežu u trenutak kad je Bog iz raja prognao Adama i Evu. Nakon nekog vremena, Bog je odlučio sići na zemlju i vidjeti kako žive na zemlji. Adam i Eva imali su dvanaestero djece, ali su Bogu, kada ih je upitao koliko djece imaju, zbog srama slagali da ih imaju šestero. Bog im je na to odgovorio: „Koliko vidljivih, toliko nevidljivih”, a od zatajene djece nastale su vile. Prema drugoj, sličnoj predaji, Eva je zatajila najljepše kćeri, a Bog je odredio da upravo one postanu vile. Osim predaja koje uključuju Adama i Evu, postoje i predaje kako su vile zapravo duše ubijene ili prerano umrle djece i djevojaka.¹⁵⁷ Zanimljivo je bilo i vjerovanje da vile zavode mladiće u snu i da rađaju samo žensku djecu.¹⁵⁸

Već je kazano kako su vile stanovale u planinama, a upravo zbog toga pastiri su česti pripovjedači predaja o vilama. U sinjskom kraju također se pripovijedalo o vilama koje su susretane u planinama, a jedna takva predaja govori o čovjeku koji je čuvao ovce u planini Svilaji, a tri vile su mu došle u posjet. Predaju je zapisala Mia Elez prema kazivanju svoje pokojne prabake Ive Elez, koja je rođena 1923. u Muću.

Jedan je čovik bija u Svilaji di je čuva stoku i obrađiva zemlju. Bilo je to u vrime lita. Kad je pala noć, on je nakon nekog vrimena otiša na tavan i zaspao. Spava je neko vrimo i tada je čuja kako je neko otvorija vrata i uša u kuću. Nije se diza iz svog ležaja niti se javlja, samo je pogleda ko je to. U prizemlju kuće, oko ognjišta, vidija je tri ženske osobe s dugim kosama, koje su tiho sile oko ugašene vatre. Malo-pomalo su je opet upalile i tako su u tišini sidile i grijale se, jer su noći u Svilaji ladne čak i liti. To je potrajalo neko vrimo, možda jednu uru.

¹⁵⁵Dragić 2017 a: 66.

¹⁵⁶Dragić 2017 a: 68.

¹⁵⁷Dragić 2017 a: 63-64.

¹⁵⁸Dragić 2013: 201.

*Nakon toga su zapećale vatru i izišle vanka u noć i ostavile sve onako kako su našle. Čoviku na tavanu se uopće nisu obraćale, a ni on njima.*¹⁵⁹

Još jedna predaja iz sinjskog kraja govori o susretu vile i pastira kojemu vila daje jakost. Ovu predaju uvrstila je Maja Bošković-Stulli u svoju već spomenutu knjigu *Studije i građa o Sinjskoj krajini* iz 1968., a u središtu predaje nalazi se mali, nejak pastir kojeg su ostali pastiri zadirkivali, napadali i tukli. Ovu predaju kazivao je Stipan Radović, rođen 1890. u Radošiću. Jednom prilikom naišao je pastir na vilu koja je spavala:

(...) A onda on siroma' doša, pa kršijo neku dugu granu, pa meća joj za glavu, glava joj bila na suncu, pa joj on meća to, da joj je 'lad na glavi. Onda se ona prenila i on joj rasplićao vlasi, da joj ne stoje zapletene. Onda ona sila pa kaže:

– A šta si ti ovo donijo ovde?

– To san ja donijo tute da van je 'lad na licu, a ne da van sunce peče lice.

– Dobro, što god oćeš, ti sad u me pitaj, ja ću tebi dat.

Kaže on:

– A šta ćete – kaže – ovamo iman ove moje čobane pa oni su svi jači od mene i tuku me. Uvik me tuku i šalju me da vraćan blago, a ja moran.

– Dobro, ne boj se, ajde tamo među nji'. Koji god poleti na te ti ga uiti pa baci ća. Pa drugog pa trećeg, sve strpaj jednog spram drugog.

– Ne mogu, ja san nejak.

– Vidit ćeš da ćeš biti jak, sve ćeš ih bacit.

*On tako dopa među tu čobančad, oni na nj, a on sve poda se zbaca. Vidite što mu je vila dala tute te jakosti, razumite, to je bilo za njega spas, i on je bijo junak između svih tizi ostali'.*¹⁶⁰

3. Legende

Riječ legenda dolazi iz latinskog jezika, a znači „ono što treba čitati, ono što valja čitati.”¹⁶¹ Već je na početku, kada je bilo riječi o podjeli predaja, kazano kako legende spadaju u posebnu vrstu priča. Iako su vrlo bliske predajama, jedan poseban element čini legende

¹⁵⁹Dragić 2017 a: 76.

¹⁶⁰Bošković-Stulli 1968: 394.

¹⁶¹Dragić 2016 a: 154.

posebnom vrstom i odvaja ih od predaja. Taj element je element čuda, a to je povezano s činjenicom da su legende zapravo priče vjerskog karaktera u čiji sadržaj se vjeruje.¹⁶² Često se može čuti kako se riječ legenda pogrešno ili suprotno tumači, a samim time i koristi. Naime, za ovu riječ prevladalo je značenje „izmišljeno, lažno” pa se nerijetko čuje da su neke priče, primjerice one o hajducima, ali i drugim junacima, samo legende – da nisu istinite. Isto tako, za mnoge povijesne velikane kaže se da su legende, a i onog tko je u nečemu posebno dobar naziva se legendom. Dragić ističe jednu bitnu stvar, a to je da se nikako ne može reći da su sve legende istinite i da nema izmišljenih. To potkrepljuje pozivajući se velike filološke autoritete koji su već davno ustvrdili kako su usmene priče dio književnosti, a na književnosti nije da pripovijeda samo o onom istinitom, odnosno samo o onom što se zaista dogodilo.¹⁶³ Vjerski karakter legendi ogleda se u tome što su sudionici ovih priča sveci, svetice, mučenici, mučenice, Isus Krist i crkveni dostojanstvenici, a dugo se legenda poimala i kao pripovijest o svetačkim i Božjim čudesima te pripovijest iz života svetaca. Kada je riječ o sinjskom kraju, neizostavne su legende i svjedočanstva o Čudotvornoj Gospi Sinjskoj i njezinoj svetoj slici. Budući da se sinjsko svetište vrlo brzo nakon dolaska Gospe u Sinj prometnulo u jedno od najpoznatijih marijanskih svetišta u Hrvatskoj, ne čudi činjenica kako su legende o Gospi Sinjskoj davno prešle granice sinjskog kraja i postale predmet vjernog pričanja i prenošenja koje traje već stoljećima. Kao zahvalu za istinsku vjernost, Gospa Sinjska dijeli mnoge milosti o čemu govore razna svjedočanstva koja će biti spomenuta u poglavlju koje slijedi.

3.1. Gospa Sinjska

Mnogo je legendi i milosti o Gospi Sinjskoj upamćeno, ali mnogo je legendi i milosti koje je Gospa od Milosti činila i prije dolaska u Sinj. U poglavlju koje govori o dolasku Gospe iz Rame u Sinj, spomenuti su požari koji su nekoliko puta do temelja uništili samostan i crkvu na Šćitu u Rami. Jedino što je u tim nesretnim prilikama uvijek bilo u potpunosti sačuvano jest sveta Gospina slika. Sama činjenica da je ta sveta slika ostala netaknuta znak je milosti i snage svete slike Majke od Milosti dok je još bila u ramskom samostanu. Još je jedna legenda vezana za ramski samostan, a to je priča o mladiću Ivanu Mijaljiću koji se u samostanu na Šćitu pripremao za redovničko i misničko zvanje. Ivan je svim srcem želio postati svećenik, godinama se pripremao i učio za to, ali kada je došao trenutak da obuče

¹⁶²Isto.

¹⁶³Dragić 2017 a: 11.

redovničku haljinu to mu nije bilo dozvoljeno jer je bio izuzetno niskog rasta. Bio je otpušten iz samostana, a kao mladiću koji je od djetinjstva sanjao o svećeničkom pozivu svijet se srušio. U svojim teškim trenucima sjetio se Blažene Djevice Marije kojoj se obraća s pouzdanjem, a ona ga nije iznevjerila. Marković, pozivajući se na rukopisni *Arkiv* fra Petra Filipovića¹⁶⁴, o tome ovako piše:

*Ožalošćen i neveseo, otidje, scinim od Boga nadahnut, u crkvu, kleknu prid ovom Prilikom, i ondi poče grozno plakat, i sa svim srcem Majku od milosrdja molit, da ga u njegovoj nevolji pomože, prosvitli i po kojigod način utiši. Divica prisveta na njegove suze ljubeznivo pogleda, njegove molitve usliši, i milost učini, da u malo dana zadovoljno naraste, ubuče se i bi redovnik vridan i kripostan.*¹⁶⁵

Po dolasku Ramljaka u Split, Gospina slika bila je sakrivena. Do naroda je stigao glas kako je kod franjevaca sakrivena Gospa i ljudi su počeli zahtijevati da se slika iznese kako bi je oni mogli slaviti. Franjevci su se prepali da će im Splicićani htjeti oteti sliku pa sklanjaju sliku u kuću Jure Bubičića u Velikom Varošu. Bubičić je sliku spremio u ormar u prostoriji gdje nitko nikad nije boravio, a za sliku su znali samo on i dva franjevca. Jedno jutro dogodilo se čudo, a nakon tog jutra još nekoliko puta dogodila se ista stvar. Naime, Bubičićeva žena je sve stvari koje su se nalazile na ormaru nekoliko puta pronašla ispred ormara, na podu. Stvari nisu bile oštećene ili razbacane, već uredno složene. Osim žene to su primijetili i ostali ukućani, a kada su kazali Juri za to, on je naredio da više ništa ne stavljaju na ormar i da ispred ormara zapale žižak da neprestano gori.¹⁶⁶

Iz Splita Gospa 1696. dolazi u Sinj i tu zauvijek ostaje. Prvotno je bila smještena u crkvu svetog Frane i tu je ostala do 1714. Crkva svetog Frane postala je premalena za sve veći broj ljudi i vjernika, a i nije bila sagrađena na zgodnu mjestu, stoga se franjevci odlučuju na gradnju nove crkve ispod Kamička. Godine 1699. postavili su temelje novoj crkvi i samostanu. 1712. godine crkva Čudotvorne Gospe Sinjske bila je pokrivena, a na unutarnjem uređenju radilo se još nešto više od dvije godine. Sinjani pripovijedaju legendu o izgradnji nove crkve pod Kamičkom, a ovdje je iznesena ona koju je 2008. u Radošiću zapisala Marina Gugić prema kazivanju Ivana Gugića, rođenog 1933.

¹⁶⁴Marković navodi da je fra Petar Filipović živio nekoliko godina s fra Ivanom Mijaljićem u sinjskom samostanu.

¹⁶⁵Marković 1899: 23.

¹⁶⁶Marković 1899: 26.

*A kad su Sinjani tek donili iz Rame Gospu, oni bi je odnili u tvrđavu u crkvicu, a ona stalno bižala doli ispod Kamička u niku kupinicu. Oni je onda vrate, a ona ti opet u kupinicu. I tako stalno ona bižala. A fratri onda nisu imali šta drugo već sagrađe crkvu tuten di je bila ta kupinica. I tako je nastala naša crkva.*¹⁶⁷

Najveća i najvrednija legenda o Čudotvornoj Gospi Sinjskoj jest legenda o čudesnoj obrani Sinja u kolovožu 1715. Dok je dalmatinski vrhovni providur Anđelo Emo boravio u sinjskom samostanu, došao mu je glasnik koji mu je rekao kako je veliki vezir Damad Ali-paša nagovijestio rat Mlečanima i da Turci planiraju prvo udariti na Sinj. Trebalo je osigurati grad što se bolje moglo. Anđelo Emo naredio je što bolje utvrditi grad i obnoviti kule, a puk je donio mnoštvo žita, vune, prediva i drugih stvari u novu crkvu napunivši je tako do krova jer su mislili da će nova crkva biti sigurna u boju koji će izbiti.¹⁶⁸ Sedmorica fratara, fra Pavao Vučković, fra Nikola Brčić, fra Mate Budimir, fra Ilija Ećimović, fra Stepan Bošnjak, fra Brno Gornicai i laik fra Luka Batarelo, zajedno sa Sinjanima zatvorili su se u grad. Fratri su tada uzeli svetu Gospinu sliku, stavili je u jedan sanduk i ponijeli je sa sobom u grad. To im je bila jedina, ali i najveća dragocjenost. Gospinu sliku postavili su na oltar svete Barbare u crkvi svetog Mihovila u sinjskoj tvrđavi.¹⁶⁹ Bosanski paša, Mehmed-paša Čelić sa šezdeset tisuća vojnika 8. kolovoza udara na grad u kojem se nalazilo svega sedamsto ljudi. Taj dan izgorjela je nova crkva pod Kamičkom i crkva svetog Frane. Četiri dana Turci su nemilosrdno udarali na grad. Sinjani su se junački borili i uzvraćali napade Turcima, ali grad je bio toliko oštećen da „ni sam vladin predstavnik nije mogao naći zaklona, odakle bi sigurno mogao izdavati potrebite naredbe.”¹⁷⁰ Najveća navala Turaka osjetila se 14. kolovoza, ali je navalu junačka posada uz božanstvenu pomoć uvijek odbijala. Tada se dogodilo nešto što je postalo legendom. Turci su se odjednom prepali i počeli bježati bez obzira preko Cetine, a u tom ih nisu spriječili ni paše koji su ih sabljama udarali. U noći između 14. i 15. kolovoza, uoči blagdana sinjske Zaštitnice, Mehmed-paša Čelić diže topove i odlazi sa svojom vojskom u Livno.¹⁷¹ Svih ovih dana vjernici su kroz plač molili pred Gospinom slikom u tvrđavi, a Marković je, posežući ponovno za Filipovićevim rukopisom, ovako zapisao:

Bog, po milosti naše privelike Pomoćnice, – jer fratri, žene, ditca i ostala čeljad, koja za boj ne bijahu, tada u crkvi prid ovom Prilikom s plačem i suzom prošahu milost, da ih ne

¹⁶⁷Dragić 2016 a: 164.

¹⁶⁸Marković 1898: 33.

¹⁶⁹Marković 1899: 29-30.

¹⁷⁰Marković 1898: 39.

¹⁷¹Marković 1898: 40.

*pusti u ruke neprijatelja – toliku kripost slavnomu oružju našega principa, i taku jakost braniteljem...dade, da u tri obilate ure juriša živim ognjem Turkom odoliše, i hrabreno svu tursku silu otiskoše.*¹⁷²

Vjeruje se da je Gospa Sinjska pomogla u čudesnoj obrani Sinja uoči Velike Gospe, koja je te godine spadala u četvrtak, u kojoj je poginulo deset tisuća Turaka. S tim razlogom i Marković ističe Filipovićeve riječi kako „ova naša Odvitnica postavi u njihovo srdce jedan strah, nesklad i neposluh, da udilj na buljuke vraćajući se s juriša počese tako bižat, da ih ne može nitko uzbit, ni ustavit.”¹⁷³ Gospinu pomoć u obrani grada potvrđuju i predaje koje kazuju kako su preživjeli turski vojnici govorili da su svaku večer za vrijeme opsade grada vidjeli ženu u velikoj svjetlosti kako hoda po gradskim zidinama, pa Marković zaključuje Filipovićevim riječima: „Da je ovo bilo Gospino dobitje sumlje nema.”¹⁷⁴

Legenda o čudesnoj obrani Sinja dio je identiteta svakog Sinjanina i cijele Sinjske krajine, stoga ne čudi kako gotovo nema osobe koja ne zna vjerno pripovijediti ovu legendu. Legenda se brižno prenosi s koljena na koljeno, a stoljetna odanost Gospi Sinjskoj krijepi se pričama o ženi u bijelom koja je spasila Sinj od Turaka. Dino Fabjančić jedan je od mnogih koji je zapisao legendu. Zapisao ju je prema kazivanju Ante Budimira rođenog 1924.

*(...) Najveća navala je bila sa 14. na 15., na Gospin žežen, a 15. ti se desilo čudo. Ljudi su se molili dva dana i dvi noći a pridružili su in se i branitelji i naša Gospa ih je čula. Sva u bilu pojavila se na gradskin zidinama, pogledala u svoje vjernike i ispružila ruku prema Turcima. Kažu da je odala po gradskin zidinama a da su Turci počeli bižat, a neki da su umirali na mistu. Svit priča da je na njih poslala kugu, a meni ti je moja baba pričala da in je dala srdobolju i oni su ti se rabižali, a velik dio njih se utopijo u Cetini koja je onda naglo narasla. I nikad ti se više oni nisu u naš kraj vratili.*¹⁷⁵

Slično je pripovijedio i fra Ivan Norac-Kljajo, nekadašnji župnik župe Gala-Gljevo:

Gospa je mnogo puta sačuvala narod od kuge, suše, potresa i davala razne milosti cetinskom puku. Najveće čudo se dogodilo 1715. godine na blagdan Velike Gospe. Tada je Gospa pomogla sinjanima da svladaju mnogostruko jaču tursku vojsku. Činjenica je da je 15. kolovoza 1715. godine pod sinjskom tvrđavom ostalo deset tisuća mrtvi turski vojnika, a od

¹⁷²Marković 1899: 31.

¹⁷³Marković 1899: 32.

¹⁷⁴Isto.

¹⁷⁵Dragić 2016 a: 166.

*kršćana 35 vojnika, vojni kapelan i 3 časnika. Branitelji stoga molitvom i darovima zahvaljuju Gospi koja ih je spasila te su dali izraditi zlatnu krunu s natpisom: Zauvijek okrunjena slavi slavlje – godina 1715.*¹⁷⁶

Priča o slavnoj obrani junačkoga grada Sinja stoljećima je cetinskom narodu na ponos i na slavu. Višestoljeni progoni i stradanja uzrokovana Turskim zulomom pobjedom u Sinju su okončani. Legenda o slici čudotvorne Gospe Sinjske ulijeva nadu u kršćansku vjeru i spasenje te čini Sinj i crkvu Čudotvorne Gospe Sinjske jednim od najvećih marijanskih svetišta u Hrvatskoj. Svake godine na blagdan Velike Gospe više od 100 000 hodočasnika posjeti ovo svetište. I nakon čudesne obrane Sinja, Gospa Sinjska neprestano iskazuje svoju milost. Jedna dragocjena osobitost slike Gospe Sinjske je da se Gospino lice mijenja. Marković ističe kako je mijenjanje lica pojava koja se često ponavlja, a o tome svjedoči brojni puk uključujući i njega. Marković se 1851. kao dijete zatekao u samostanu i vidio je kako se Gospa zarumenila, a o tom događaju piše ovako:

*I ja sam, kad sam djetetom bio, jednom vidjeh liepo preobraženje Gospine Prilike. Čovjek seljak, ne bih znao odakle bijaše, došao na zavjet. Bila je subota, pred podne. Molio je i dao mali prinos svoj u škrabicu Gospinu; pa onda stao na koljenima ljezti okolo oltara njezina. U to će neko spaziti, da se Gospa vrlo zarumenila; te će dotrkati gore u namastir, da fratrima stvar javi. Tu se trefio otac Frano Delijić, dobar misnik i veoma bogoljuban prema Gospi Sinjskoj. On sadje u crkvu i kleče pred Gospu. Za njim doletim i ja, koji sam tada u namastiru učio; a bijaše nas i više koji onu ljepotu gledasmo. – Mislim, da je to bilo godine 1851.*¹⁷⁷

U predgovoru svoje knjige *Gospa Sinjska* (1899.), Marković piše kako će izložiti milosti Gospe Sinjske koje će biti izložene prosto, onako kako je on čuo za njih. Cijeli drugi dio knjige posvećen je milostima Gospe Sinjske koje su udijeljene pojedincima, a u samo mjesec dana tih je milosti skupljeno više od tristo šezdeset. Gospine milosti Marković odbija nazivati čudesima, a njihov prikaz podijeljen je u nekoliko poglavlja s obzirom na to u kojim prilikama su udijeljene pojedincima. U ovom radu bit će izdvojeno samo nekoliko Gospinih milosti koje je Marković zapisao.

¹⁷⁶Gala, 28. svibnja 2015. godine. Kazivač: fra Ivan Norac Kljajo, tadašnji župnik Župe Gala – Gljev; rođen 1945. godine.

¹⁷⁷Marković 1899: 42.

Petar Šarić, Pilipov, iz Hrvataca, kao vojnik, god. 1878, bio u Bosni. Uoči Gospe Velike (14. kolovoza) bi u ratu pod Banjomlukom. Zametnuo se krvavi boj: sve bilo u dimu i u vatri. On mišljaše: nema me više živa. U to dodje mu na pamet, da je sutra dan velike Bogorodice, Gospe Sinjske; pa će iz sve duše k njoj uzdahnuti: Oh, Gospe milostiva, koja si Sinj i svu Cetinu od Turaka oslobodila, molim te, oslobodi i mene od turskog ubojnog zrna! Pa se zavjetova, ostane li živ, da će, na njezinu čast, uvijek postiti subotu. – Kad boj svršio, vidio je da nije mogao ostati živ, nego po čudu: jedno mu puščano zrno prestriglo preko prsiju savijeni kaput, drugo mu provrtjelo gamelu (zdjelicu od lima) na kostima, a treće mu, pod lievim pazuhom, odnielo predjicu, što drži telećak. Pače i u drugoj bitci, pod Ključem, jedno mu zrno proletjelo izmedju nogu i prožeglo mu gaće.¹⁷⁸

Godine 1884. u Bajagiću teško obolje sin Luke Zeljka. Otac mu pođe u Sinj, i dade izreći pred Gospom jednu svetu misu za njegovo zdravlje, i sin mu odmah ozdravi.¹⁷⁹

Petar Balić, s Dicma, god. 1872. obolje od žestokih ospica. Kad mu se već njegov kraj približio, jer mu ospice utonule, poklem nego primi svete Sakramente umirućih, uzdahne Gospi Sinjskoj, da mu se, poradi obitelji njegove, smiluje i ozdravi ga. To bilo u večer. Sutradan u jutru, očitim čudom, Petar ustade iz postelje zdrav.¹⁸⁰

Godine 1895., u selu Vedrine, župe Triljske, teško obolio jedini sin od četiri godine udovice Jake Šipića, po imenu Jakov. Četiri dana nije mogao ništa sa svojim životom, nego se samo poznavalo da je živ. Peti dan, mati u svojoj žalosti ranim jutrom podje na Trilj, ne bi li joj što lieka tkogod kazao; nu uzalud išla. Ali idući i vraćajući se molila je rožarje na čast Gospe Sinjske, uzdišući k njoj, da joj ozdravi sina; i obeća, da će bosa poći u Sinj i obljezti njezin oltar. Kad se vratila i unišla u kuću, te pristupila krevetu i žalosno pogledala na diete umiruće, opet je Gospu vapila. Do malo časa sin joj progleda, i zapita: majko, daj mi kolača. Ona mu pruži kolačić, što je na Trilju kupila, a diete će joj na to: zgrizi ga. Mati mu ga malo nagrize, a mali sam stavi ručicom u usta i pojede. Od tada, hvala Majci Božjoj, sve mu je bilo na lašnje, i treći je dan ustao i ozdravio.¹⁸¹

Zaista je mnogo svjedočanstava o milostima Čudotvorne Gospe Sinjske, a kao potvrda snage njezina zagovora stoje brojne ploče koje joj je vjerni narod u znak zahvale postavio u crkvu i u samostan u Sinju. Vjernici svakodnevno pristižu u sinjsko svetište i mole se Gospi

¹⁷⁸Marković 1899: 89-90.

¹⁷⁹Marković 1899: 76.

¹⁸⁰Marković 1899: 70.

¹⁸¹Marković 1899: 77-78.

Sinjskoj da im udijeli svoj blagoslov i milost, a dobra Sinjska Majka svom je narodu u pomoći i sada kao i 1715. Vjera u Čudotvornu Gospu Sinjsku utkana je u identitet cijele Sinjske krajine, cijele Hrvatske i šire, a legende i svjedočanstva o Gospi Sinjskoj nikada neće izbljediti iz sjećanja naroda.

4. Nekadašnji život

Nekadašnji život u sinjskom kraju obilovao je raznim običajima koji su izlazili na vidjelo u raznim prilikama. Iako su neki običaji vjerno sačuvani i još uvijek prisutni u životu puka Sinjske krajine, mnogi od njih nestali su, a mlađe generacije ne znaju gotovo ništa o tim običajima. Upravo zato ovo poglavlje obrađivat će tri izgubljena običaja te će na taj način pomoći u očuvanju znanja o tim običajima kako bi mlađe generacije, a i one koje će tek doći, znale ponešto o njima.

4.1. Svatovski običaji

Vrlo zanimljiv običaj koji je specifičan za cijelu Sinjsku krajinu pa tako i za Galu je svatovski običaj. On uključuje razdoblje od prošnje i prstenovanja do samog sakramenta ženidbe. U tom običaju ogleda se cjelokupni folklor Gale koji je ovdje obilježen raznim humorističnim pošalicama, rimama, dosjetkama i kraćim pjesmama. Često se svatovski običaji izvode na smotrama folkloru i upravo oni izazivaju najveći interes i smijeh kod publike. Dugogodišnja članica galjskog KUD-a Krenica podrobno mi je ispričala sve o svatovskim običajima ovog mjesta.

Kad bi se momak i cura spremali za ženidbu sudjelovali su i roditelji. Gledalo se na stanje i imanje, pa su među divojkama bile popularne one bez braće, dotarice, a ako je bila jedinica još i bolje. Kako za divojke tako i za momke, gledalo se da se najprije uda najstarija sestra, i da se oženi najstariji brat – nije se smilo ić priko reda dok nisi doša na skalin. U prošnju cure iša je mladoženja i neko od muški članova obitelji. Išlo se najprije na prstenovanje. Nakon prstenovanja otac od mladoženje bi iša u kuću buduće neviste na ugovor. Nakon nekoliko dana curu bi posjetila i buduća svekrva. Iza upoznavanja mladenci bi

išli do seoskog župnika da ih zapiše za napovid (svećenik je bio dužan na sljedećoj misi obavistiti susjede o njihovoj ženidbi). Prije sami svatova cura priprema dotu – sve ono što nosi iz roditeljske kuće, a što će joj biti potrebno: posteljenu, skrinje, ormare. I onda može početi pirovina. Na vratima kuće od mladoženje čekali bi svekar i svekrva. Svati dolaze, a piva bi se svatovski bas. Pisme se biraju za te prigode i to se zvalo pripivavanje svekrvi, nevisti, svekru, tom selu u koje se udala i slično. Na primjer, kad se dolazi mladoženjinoj kući pivalo bi se: „Valjen Isus, draganovi dvori, svekrvice vrata nam otvori!” ili: „Svekrvice primakni se bliže, doveli smo šta se rano diže!”. Uvijek je bilo ljudi šta su na svaku priliku i prigodu znali izmisliti pismu ili bi se za tu priliku spremale pisme prije svata. Svekrva poškropi mladence svetom vodon, poljube, izljube se, daje se mladoj kićenica. To je bila crvena jabuka koja se večer prije ukrašavala orajima i suvin smokvama i utiskivale su se kovanice u nju. S tom kićenicom bi se mlada najprije morala prikrstiti i morala je onda pribacivat priko kuće. Ako nebi uspila to je bio loš znak. Iza nje su obične jabuke bacali priko kuće mladoženja, kum, diver i drugi svati. Dica bi iza kuće čekala ko će uloviti kićenicu. Dalje svekrva prostire mutap (tako se zvao komad tkanine) ispred praga. Naime, svaka mlada bi prije ulaska u kuću mladoženje morala poljubiti pragove od kuće. Na svaki prag napravi rukon križ i poljubi, prikrsti se i tek onda ulazi u kuću. Ako bi slučajno ušla, a da nije podigla mutap već priko njega priskočila, to bi bio loš znak – znači nije stentana, nije brigosna. Mutap treba pokupiti s poda, smotati ga i dati svekrvi. Također bi mlada prije ulaska u kuću morala uzeti rašeto i pokazati kako se čini žito i da li uopće zna činiti žito. Doda se mladoj i kudilja da se vidi da zna prest. Nakon ulaska u kuću i ljubljenja praga i ostalih ukućana, mladoženja i svati izvode mladu na guvno da zaigra kolo da se vidi da nije cotova. Kolo igra sa svekrvom, svekrom, diveron i kumon, a nakon toga se uključuju i ostali svati i igra se sinjsko kolo. Sve to vrijeme neko od svatova dobacuje pošalice na račun mladenaca, svekrve i svekra. Obično je to bilo tipa svekru: „Neš više nigdi na noge odat, sad će te đava nosat”. Mladoj su dovikivali: „Skoči mlada, skoči, da vidimo da nisi cotova”, „Igraj mala, ne stidi se, pomrčina, ne vidi se”, „Skoči mala od stine, do stine, nek ti vatra ispod pete sine”. Uvijek je bilo tih ljudi šta su bili spretni u tim pošalicama i dobacivanjima. Nakon igranja kola svati bi se povlačili u kuću na iced i piće. U kući bi se neko od dice iz mladoženjine obitelji iskradao i uvlačio pod stolove da mladoj odnese postolu. Kum je mora dobro čuvati mladu i paziti da mu se neko ne podvuče pod stol za ukrast mladoj postolu. Bilo je slučajeva da bi kum zapetljavao svoje noge oko mladinih da joj se ne ukrade postola jer onda kum mora dati pare za postolu. Nekad je bilo i toga da bi se kum dogovorilo s nekim od dice kome će pušćati da uzme postolu, a bome nekad niko nebi uspio doći. Dalje bi negdi iza ponoći, jedne ure, mladarija izlazila iz kuće i počeli kukurikat oko

kuće ka da je već zora i pivci pivaju. To kukurikanje je značilo da mladi moraju na sliganje (tako se zvala prva bračna noć). Kum bi vodio mladence u sobu, a ova mladarija bi još neko vreme ostajala ispod prozora mladenaca i dobacivala pošalice, kukurikali. Nekad se znalo desit da ostanu po svu noć. Prije sliganja mlada je darivala svate, svekra, svekrvu, divera i kuma. Ujutro je bio običaj da se nevista prva digne i ode na bunar po vodu. Na krumu bunara bi posložila dar. Obično se to radilo o orajima, jabukama i suvin smokvama i to bi pripalo onoga ko iza nje dođe po vodu. To je bio znak da se ona najprva digla. Bilo je i slučajeva da bi umisto neviste to napravila svekrva jer bi ova zaspala. Tada bi se to doznalo u selu i o tom bi se pripovidalo poslin.¹⁸²

4.2. Odlazak momaka na silo

Iako iz današnje perspektive zvuči nezamislivo, momci su nekada s nekolicinom svojih najbližih išli kod djevojke koja im se sviđa u kuću i na taj način bi saznali kakve osjećaje ta djevojka gaji prema njemu, odnosno gaji li ih uopće. To se zvalo odlaženje na silo, a imenica silo označuje „seosko večernje okupljanje na kakvom zajedničkom poslu uz uživanje.”¹⁸³ Sve je bilo strogo propisano, a neka tadašnja pravila danas su većini čak i smiješna. Priču o tome kako bi momci prilazili curama ispričala mi je moja baka Kata kojoj je moj djed dolazi na silo.

Prija su ti momci kad bi zabegenali neku curu išli kod nje na silo, tako se to zvalo. Doša bi ti taj momak sa još nekoliko svoji kod cure kući, i to uvik navečer. Pokucali bi, rekli dobra večer i pitali ima li vode. Kad bi cura rekla da nema onda se znalo šta je, neće s njimen da aškuje. Ako bi rekla da ima vode, onda bi pošla ona na bunar da mu dade vode, a on bi se izdvojio i pošla za njon do bunara. Prva dva dana nije mu ona smila ništa govorit da oće, a tek treći dan bi mu rekla da oće bit s njimen. I tako nakon toga bi oni aškovali. Znali su uvik da će se nediljon ić u crkvu i onda bi momci tamo viđali cure. Još bi znali di čuvaju ovce pa bi jedni drugima dolazili. Tako je to tada bilo.¹⁸⁴

¹⁸²Gala, 30. svibnja 2015. godine. Kazivačica: Marija Vojković (nije se udala), rođena 1961. godine.

¹⁸³<http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (pristupljeno 9. kolovoza 2019.)

¹⁸⁴Gala, 30. svibnja 2015. godine. Kazivačica: Kata Mravak, rođena 1933. godine; djevojačko prezime – Šimunović.

4.3. Umicanje

Uz svadbene običaje i odlaske na silo, umicanje je također jedan od zanimljivih „ljubavnih” običaja vezanih za ovo područje. Iako je danas ovaj običaj u potpunosti izumro, mnogim brakovima nekad prethodilo je umicanje. Umicanje je zapravo bilo otimanje cure. Naime, momak bi obično uz pomoć svojih prijatelja usred noći curu, bez znanja njezinih roditelja, odvodio u svoje selo. Umicanja su se događala na seoskim dernecima ili bi momci došli u selo djevojke koju žele umaknuti pa bi je umaknuli iz njezine kuće. Smatralo se da su momci koji bi umaknuli svoje odabranice iznimno hrabri te da je riječ o velikoj ljubavi koja ne može čekati. Sljedeća kazivačica ispričala mi je vlastito iskustvo umicanja.

Mladi bi se prija upoznavali oko crkve, na bunarima i za vrime derneka. Derneci su se održavali u mistima koji su slavili blagdan sveca zaštitnika tog mista, reć ćemo u Vrlici Gospa Rožarica, u Otoku sv. Luka, u Trilju sv. Mihovil. Na dernecima su momci zamirali cure i kupovali in grotulje. Grotulje su niz probušenih oraja složenih na tanki špag. Cura koja je imala više grotulja oko vrata imala je više prosaca. U sri noći iza derneka, dok se još ne bi ni svanilo, momci bi umicali cure. To znači da bi ih dovodili svojoj kući. Tako smo se i ja i moj Nedo vidili na derneku na lito i on je mene mladu tada umaka. Ja san, kako je običaj tada bio, morala spavat sa svekrvon svo vrime dok se nismo crkveno vinčali, nikako do tada nisan smila sa svojin mladoženjon spavat. A to crkveno vinčanje je se pripremlilo u roku nekoliko dana i tek onda san sa svojin čoukon mogla leć. Prija je puno žena u selu bilo tako umaknuto ko i ja.¹⁸⁵

U prethodnoj priči umicanje je bilo uspješno jer je djevojka uzvraćala mladiću osjećaje, ali to nažalost nije uvijek bilo tako. Ponekad bi mladić umaknuo curu koja nije htjela poći za njega jer je bila zaljubljena u drugoga, a ponekad bi se i mladić nakon što bi umaknuo curu predomislio i shvatio da je ipak pogriješio pri odabiru. To potvrđuje sljedeća priča.

(...) On se jadan valjda napio i valjda je tu večer „pod gasom” svoju današnju ženu umaka. Nije je kažu ni vidio puno puta prije toga. Ujutro kad je se otriznio tio je vratit, a njegova mater, znači stara žena u te zemane, mu rekla: „A moje dite, di ćeš, to je sramota.” I

¹⁸⁵Glavice, 29. svibnja 2015. godine. Kazivačica: Nediljka Cvrlje, rođena 1938. godine; djevojačko prezime – Jenjić.

*kažu da je tako cili život s njom prove jer je tu večer bio pijan pa je umaka, a nisu mu je dali vratit.*¹⁸⁶

Također, ponekad se znalo dogoditi i da se dvojica mladića bore za istu djevojku. Jedan od njih bi je prvi umaknuo, a tada bi ovaj drugi, često naoružan, došao i pokušao mu preoteti djevojku. Kazivačica mi je ispričala jednu takvu priču o djevojci koja se umaknula u Hrvace, a zatim su je pokušali preoteti i umaknuti na Bitelić.

*(...) Oni su ti došli i nju vode i odveli su je u Hrvace. I sada, neko je drugi tio nju oženit, neka je ona već prinoćila noć vamo u Hrvacon. I došli su pod oružjem i nju vode prema Biteliću, a ona u prašini doli po zemlji se valja, neće ona da ide gori, i više: „Musketajte me, musketajte me!”, a to znači ubijte me jer je musketa puška. Morala je otić, al ipak su je vratili nazad. Na silu su je odvukli da bi ovima napravili dešpet. I šta ti je to, neka je to tako dobro ispalo, al tu je ostala sramota. Nakon dugo godina njezin sin se ruga nekim balavcima, a oni njemu odma uzvratili da kako su mu ono mater vukli po Biteliću. Nikad se više nije ruga.*¹⁸⁷

Iako su većinom lijep i raskošan odraz kulture i folklora određene sredine, nekadašnji običaji nisu baš uvijek na ponos. Takav primjer mogao se vidjeti u posljednjim dvjema pričama o umicanju i možda je upravo zato taj običaj iščezao. O razlozima nestanka običaja neće sada biti rasprave. Običaji, kakvi god bili, naši su i trebamo ih pamtit i prenositi. Oni obogaćuju kulturu i identitet određenog podneblja, a njihovim gubitkom trajno se osiromašuje tradicijska kultura cijele domovine.

5. Maškarski ophodi

Pokladni običaji dijelom su folklornog kazališta koje u sebi sjedinjuje različite oblike narodnog stvaralaštva: glazbu, ples, likovnu umjetnost i usmeno-književne oblike. Ovaj žanr narodne umjetnosti koji uključuje maskiranje izrazito je star, a arheološke iskopine svjedoče o postojanju maskiranih pohoda još u antičkome vremenu.¹⁸⁸ Iako se folklorno kazalište

¹⁸⁶Gala, 20. kolovoza 2019. godine. Kazivačica: Ivica Mravak, rođena 1941. godine; djevojačko prezime – Jagnjić.

¹⁸⁷Sinj, 8. Kolovoza 2019. godine. Kazivačica: Anđa Tadić, rođena 1935. godine; djevojačko prezime – Glavinić.

¹⁸⁸Dragić 2012: 155.

razvijalo usporedno s ostalim rodovima, ono je bilo zanemareno sve do šezdesetih godina dvadesetog stoljeća.¹⁸⁹ Pokladno vrijeme je vrijeme kada se maskira, a ono počinje po svršetku božićnih blagdana, nakon Sveta tri kralja, i traje do Čiste srijede, odnosno Pepelnice. Najzanimljiviji i najintenzivniji običaji vezani za poklade događaju se u nedjelju, ponedjeljak i utorak pred Čistu srijedu. Ta tri dana nazivaju se Velike poklade ili Završne poklade, a nedjelja unutar Završnih poklada naziva se Pokladna nedjelja. Velike poklade poznate su po tome što se tada obilno jelo i gostilo, a posebno se to činilo u utorak jer je slijedio post kad većina ljudi posti sve do Uskrsa.¹⁹⁰ Utorak prije korizme ujedno je vrhunac pokladnih običaja, a to uvijek bude jedan utorak od 5. veljače do 7. ožujka. Maškare su u svoje ophode najčešće išle taj utorak uoči Čiste srijede, a maškarski ophod izgledao je zaista lijepo i raznoliko. Ono što je karakteristično za maškarske ophode jesu razne maske, odjevni rekviziti, buka, galama, zvonjava zvona privezanih na maškare ili mačkare, pjesme, šale i još mnogo toga. Vjerovalo se da buka i galama koju su proizvodila zvona, ali i ljudski glasovi, tjeraju razne demonske sile od ljudi, stoke, domova i štala te upravo to pokladne običaje čini apotropejskim. Već je kazano kako maskiranje svoje korijene ima još u razdoblju prije Krista, a mladi su se nekoć maškarali tako da bi lice prekrli krpama ili bi ga išarali, muškarci su se oblačili u žene i obrnuto, pa bi tako hodali od vrata do vrata i tražili darove. Darovi su bili meso ili jaja koje bi maškare dijelile među sobom.¹⁹¹ Slično je i danas u krajevima koji su sačuvali maškarske ophode. Maškare se danas uglavnom časti novcima, a posjet svakom domu koji obilaze izgleda kao kakva predstava jer da bi dobili dar moraju nešto i izvesti. Skupljene darove davalo se domaćicama koje bi im spremale razne poslastice.¹⁹²

S darivanjem maškara povezana je i zanimljiva predaja iz mostarskog kraja koja govori o postanku maškara. Predaju je 2008. u Raškoj gori zapisala Adrijana Pandža, a kazivala joj je Janja Pandža, rođena 1933.

Bila neka siromašna udovica, imala sinove. Ipekla kolače i pripremila što je imala slatkiša. Pođe kod nekih poznanika i rekne djeci: „Nemojte ovo dirati, ovo je za poklade.” To su saznali neki iz susjedstva, namaškare se, dođu djeci i reknu: „Mi smo pokladi.” Djeca dadnu sve što su imala. I otada se slave maškare.¹⁹³

¹⁸⁹Dragić 2012: 156.

¹⁹⁰Isto.

¹⁹¹Dragić 2012: 158.

¹⁹²Dragić 2012: 163.

¹⁹³Dragić 2012: 158.

Iako se pokladni običaji i maškarski ophodi razlikuju od mjesta do mjesta i toliko je bogatstvo pokladnih običaja zabilježeno unutar ovog žanra, ovaj rad posebnu će pozornost posvetiti mačkarama u Gali. Galjske mačkare bit će detaljno prikazane, ali prije negoli se krene s njihovim prikazom, spomenut će se još dvoje maškare – krušvarske maškare i duvanjske Bile vile. Ove dvoje maškare bit će predstavljene kako bi se dobio uvid u bogatstvo i raznolikost pokladnih običaja.

Priču o maškarskim ophodima u Krušvaru zapisala je 2009. Kristina Taraš prema kazivanju svoje bake Anke Bilandžić, rođene 1940.

*U Krušvaru, u Cetinskoj Krajini, maskirali su se i djeca i odrasli. Taj dan je još označavao i dan raskalašenosti i mogućnosti da se svatko preruši u osobu ili stvar koju je želio. Maskirali su se svime što im se našlo pri ruci, tako da se moglo vidjeti starih opanaka, dronjaka; lice su mazali lugom, a oko pasa su vezali zvona koja su bučala dok su hodali kroz selo tako da seljani znadu da su mačkare blizu njihove kuće. Stariji su imali iste običaje kao i djeca samo što su oni nosili veliki barjak. Ako bi se, prolazeći kroz selo, susrele mačkare i svatovi obje strane su u znak mira morale spustiti barjake. Ukoliko se barjaci ne bi poklonili jedno drugome, u znak mira, došlo bi do tuče. Kada bi mačkare došle do nečije kuće od ukućana su dobivale bičve, košulju i peškir koje su potom stavljali na barjak. Ukoliko im ukućani ne bi ništa dali mačkare bi se osvećivale tako što bi tu osobu posule lugom. Poslije obilaska kuća mačkare bi se sastale na najvećem guvnu u selu i tu bi nastavile zabavu uz iced i piće do kasnih sati.*¹⁹⁴

Duvanjski kraj nadaleko je poznat po svojim Bilim vilama. Sljedeću priču o ophodu Bilih vila zapisala je Renata Knezović 2008. u Tomislavgradu, a kazivao joj je Ivan Papić, rođen 1951.

U duvanjskom kraju poznat je ophod Bilih vila. Za Bile vile su se spremale djevojke ili mlađe žene koje bi obukle svečane haljine s licem prekrivenim koprenom, kakvu su nosile muslimanske djevojke, da mogu normalno vidjeti, a njihov se identitet s tim prikrivao. One su obično imale kao vođu muškarca također u svečanoj narodnoj nošnji i tijekom večeri na Poklade su obilazili kuće u selu pjevajući i igrajući. Znale su zadirkivati momke, posebno ako je djevojka došla u kuću svoga momka ona bi ga zadirkivala i zbijala šale na njegov račun i račun buduće svekrve, a njima nije bilo dopušteno otkrivati koprenu s njihovih lica da bi ustvrdili o kojoj se osobi radi. Za nastup svoje družine vođa bi dobivao darove obično u

¹⁹⁴Dragić 2012: 162.

*novcu, jer oni nisu skupljali druga dobra koja su skupljali njihovi dnevni prethodnici mačkari. Pohod Bilih vila bi završavao kasno u noć ili u rano jutro na osvit Čiste srijede.*¹⁹⁵

5.2. Galjske mačkare

Galjske mačkare u svoj mačkarski pohod obično kreću zadnju subotu u mjesecu siječnju. Iako je u većini mjesta ovaj običaj izumro prije više desetaka godina, u Gali se on i dalje sačuvao te predstavlja nešto veliko za sve stanovnike ovog mjesta. Od početka postojanja mačkara u Gali, ali i okolnim mjestima, sudjelovati u mačkarama mogu samo muškarci. Prema usmenoj tradiciji, galjske mačkare traju više od dva stoljeća. Održavaju se skoro svake godine, osim u slučaju da selo zadesi kakva velika tragedija ili tuga. Dogovara se sastanak kojeg organizira predsjednik Mjesnog odbora Gala. Na sastanku se okuplja velik broj mještana i tada donose odluku o datumu održavanja mačkara. U slučaju nepovoljnog vremena, mačkare se odgađaju za sljedeću subotu. Osim u Gali, tradicija mačkara njeguje se i u okolnim mjestima, Otoku, Udovičićima, Rudi, Grabu, Glavicama, Bajagiću, Obrovcu Sinjskom te Gljevu. Povorka se sastoji od dida, baba, glende i pojedinaca koji ne spadaju niti u jednu od ovih skupina. Dugodišnji sudionik galjskih mačkara detaljno mi je opisao kako izgledaju pripreme za mačkarski ophod, ali i sam dan mačkara.

Od našega sastanka počinju pripreme za naše mačkare. Svaku večer iza osan sati mladići koji su odlučili ić za dide rasklapavaju zvona. Iđe se u običnoj, pokućnoj robi, jedino se zvona još stave oko pasa. Obično se nosa po pet zvona. Tako momci idu s kraja sela, s Krenice, prema Kosincu i nazad. Svojin „uršumon” bude selo i ne daju in spavat. A tako se vata i kondicija jer nije lako trkat cili dan sa zvonin i mišinon. Kaže se da se tin rasklapavanjen gonaju oblaci da ne bude ružno vreme. Naši didi nose rute, zvona i mišinu, a lice zacrne crnilom. Rute se šivaju od stare robe koja se riže na tanke trake i to se šiva na robu običnu. Šta ih više ima i šta su šarenije, to bolje. Zvona ima svaki po pet, a stoje o nekom ko kajišu koji se stavi priko ruta oko pasa. Crnilo se uzme to jutro kad se oblači iz fumara i njime se namažu ruke i lice. Svaki did ima i zobnicu i u njoj drži lug. Lugon se posipaju gledatelji mačkara, a posebno cure. Prije kad bi se neku curu posulo, znalo bi se da se ona tome didu sviđa. Na glavi didi nose mišine. Mišine se rade od ovčjeg runa i kože. Prvo se ubije ovca. Precizno se otkida mišina s nje, u jednon komadu da bude. Mišina se prvo

¹⁹⁵Dragić 2012: 175.

stavlja vanka sušit na buru. Nakon nekoliko dana sušenja na buri, mišina se stavlja sušit na komin uz vatru. Dok je na kominu, daskama je rastegnuta da se bolje osuši. Stavljaju se dve daske u križ s unutarnje strane mišine. Tako mišina stoji rastegnuta sve do večeri prije polaska mačkara. Večer prije se skidaju te daske. Uzduž mišine se stavlja letva od glave do repa ovce. Mišina se obavije oko letve koja ostaje u sredini i tako se sašiju njezini krajevi. Postoji glavni did koji nosi trubu, a to je rog od ovna. Glavni did zatrubi kad je najveća buka, galama, tj. takozvani galjski uršum. U toj mačkarskoj povorci na čelu stoje mlada, mladoženja, diver i barjaktar. Svi su oni obučeni u ove naše narodne nošnje. Diver nosi bukaru sa sobom, a barjaktar nosi barju i to uvijek bude momak iz sela koji se sprema za ženidbu. Iza mlade, mladoženje, divera i barjaktara dolaze glende. Glende su komedije, odnosno skečevi koje smišljaju ljudi naši iz sela i oni sami u njima glume. Nema dobri mačkara bez dobre glende. Najčešće se izruguju s nekim ljudima iz sela, al taj dan je takav, nema ljutnje. Iza glendi dolazi prvi Turčin koji radi razmak između njih i dida. Nakon Turčina idu babe, a nakon njih didi. Ko šta ima glavni did, tako ima i glavna baba i to skoro svake godine bude isti čouk. Babe isto u zobnici nose lug, al razlika je ta da one ne posipaju druge ljude s njime, već ga bacaju ispred sebe i u zrak. Babe se isto zamrče ko i didi. Šta se tiče njihove robe, naše babe nosaju kudulje, šudar, šotanu i travešu. Uloga baba je da galame i tim zvukom razjare dide koji polude i pojačaju zvuk zvona. Večer prije mačkara se obično okupimo u nečijoj šušari i dogovaramo kako i šta, otpivamo koju reru i svi odlazimo kućama. Sam dan mačkara započinje ujutro rano. Već u 4 ujutro možemo čuti momke da zadnji put rasklapavaju zvona. Oko 8 počinju se upućivati mačkare tamo od Kosinca i puten kupe nas ostale koji idemo u mačkare. Broj puten sve više reste. Dođe se do Krenice, ispred crkve, tu se pribrojimo. Turčin skuplja lemuznu koja se odnese fratru. Fratar nas blagoslovi i poškropi svetom vodon i kad zvono zazvoni tri puta mi se upućujemo. Najviše puta do sad se išlo u Otok, a par puta smo i na Gljev išli. Taj naš put bude vesel od početka, piva se rera, dobacuju se pošalice, a bude uvijek i nešto za grlo skvasit. Kad idemo u Otok, ide se glavnon ceston do Roknjače, onda se penjemo uz Stranu. Priko Strane dođemo do Ovrlje pa do Rude i nazad. Gledatelji se okupe prvo na Roknjači, bude ih priko trista, četrsto. Dok prolazimo kroz sva ta sela običaj je da svaka kuća iznese štogod. Obično to budu uštipci i pršut i, dakako, vino. Po povratku glavna točka se izvodi u nas kod Kuke jer je to nekakao na sredini sela, a i zgodno je za izvest to sve tu. Nakon toga, već pomalo pada noć. Idemo do kraja sela, do Kosinca, a onda svi u šator u Mravaka di bude okripa.¹⁹⁶

¹⁹⁶Gala, 1. lipnja 2015. godine. Kazivač: Jure Mravak, rođen 1942. godine.

Večer prije galjskih mačkara 2013. godine imala sam priliku biti s mnogim sudionicima mačkara koji su se pripremali za svoj pohod. Oni su pjevali reru, rasklapavali zvona, a ja sam krenula s intervjuiranjem nekih od njih. Cilj mi je bio prikupiti što više izjava o galjskim mačkarama. Prvi koji mi je nešto kazao bio je dugogodišnji predsjednik KUD-a, poznat po svom interesu za kulturnu baštinu.

Naši mačkari, i to galjski, bili su uvijek na glasu. Bili su jedni od najboljih i mogu ti reć iskreno da se uvijek radujemo i jedva čekamo kad će doć ovi dani mačkara. Tada se zaputimo. Najčešće smo išli prema Otoku, ali isto tako smo i prema Gljevu kao dilu naše župe. Sav narod bi se sakupio dočekujući nas sa najvećim poštovanjem. Mi bismo se spremali po dva, tri miseca prije i to je bio zaista onaj najlipši trenutak u našim, evo životima, ako to možemo tako reći. Na sam dan odlaska selo bi se diglo na noge. Kroz selo su išli mladi koji su nosili ova mačkarska zvona, obučeni. Naprosto su dizali jednu atmosferu koja nas je sve nosila, i starije i mlade, tako da u našin mačkarima od onih najmlađi pa do najstariji to je išlo sve mahom.¹⁹⁷

I danas djeca rado idu u mačkare, a pogotovo željno iščekuju kad će moći ići za dida jer mlađoj djeci nije dopušteno ići za dida. U galjske mačkare mora se ići. One privlače i djecu i starce, a da je raspon godina unutar mačkara zaista visok, potvrdila su mi još dvojica sudionika mačkara.

Po meni najbolje mačkare su bile osandeset treće kad smo išli na Gljev. Svi su išli od najmlađega – sedan godina, do najstarijeg – osandeset i pet je bijo godina ima.¹⁹⁸

A sićan se ja, recimo, kad san bio klinjo, balavac, kad su mi mater i ćaća branili ić u mačkare, ja san in uteka priko guvna. Trka, trka, pa i razbijo se cili živ.¹⁹⁹

Već je kazano kako se pokladni običaji i maškarski ophodi razlikuju od mjesta do mjesta i kako to upravo obogaćuje našu kulturnu baštinu. Tako se i galjske mačkare po nečemu razlikuju od ostalih mačkara u susjednim mjestima. Razlike se najviše ogledaju prije samog polaska mačkara.

Možda u svin mačkarin ovdan u Cetinskoj krajini šta se okupljaju, za galjske je karakteristično to prije polaska. To da se skuplja lemuzna i da se udari u zvono tri puta na

¹⁹⁷Gala, 23. siječnja 2013. godine. Kazivač: Ljubo Bošković, rođen 1946. godine.

¹⁹⁸Gala, 23. siječnja 2013. godine. Kazivač: Milan Vojković, rođen 1965. godine.

¹⁹⁹Gala, 23. siječnja 2013. godine. Kazivač: Ivica Brčić, rođen 1962. godine.

Krenici, znači isprid galjske crkve. To je stara tradicija i običaj. Ja znan još moj did pokojni je meni bijo priča kad su oni išli, a on se rodijo 1892. I šta je najvažnije, u tin mačkarin, recimo, svak ima svoju ulogu. Recimo, ima glavna baba i ima glavni did. Ima i Turčin. Recimo, ako je neko zaosta ili štagod, Turčin ga skuplja. I stvarno je to tradicija ti galjski mačkari.²⁰⁰

Did i baba kao dio maškarske povorke spominju se u Istri, Dalmaciji, Lici, Hrvatskom primorju, Bosni i Hercegovini. Did je redovito bio vođa maškara koji je bio najiskusniji, a često i najstariji. Babe su bile uz didove, a između sebe su birale glavnu babu. Nosile su torbu u kojoj je bio lug kojim su posipale one koji nisu išli u maškare, kudjelju s malo vune i vreteno.²⁰¹ U galjskim mačkarama, kao i u ostalim mačkarama u sinjskom kraju, dide se gleda s najvećim divljenjem i obično se prati koliko ih ima. Smatra se da što je više dida, da su mačkare bolje. Kod galjskih mačkara zanimljivo je to da baba predvodi dide, a to potvrđuje i moj sljedeći kazivač.

Baba predvodi dide. Budu jednu dvi do tri babe koje predvodu dide. Didi su sa zvonima, imaju mišine na glavi i rute. Oni stvaraju uršum kad krenu. To su galjski didi, a oni su poznati po tomen da su najjači didi oden u Cetinskoj krajini. I mi se ovdem u Cice na kominu okupljamo par večeri prije, spremamo se tu. Cice nam oden sprema mišine i oblači nas za dide. On je jedan on najsposobnijih.²⁰²

Galjske mačkare velika su čast i ponos svih Galjana. Svjesni su vrijednosti tog kulturnog blaga i marljivo rade na tome da taj običaj ne izumre, kao što se to nažalost dogodilo u mnogim drugim mjestima. Koliko galjske mačkare znače svojim Galjanima potvrđuju i sljedeća dva kazivača.

Ove godine je prevladalo da se ide u Otok, znači mi to poštivamo. Odluka je donešena toju večer na sastanku i to ne smimo pobiti, jer ove mačkare nismo mi izmislili, nit smo ih mi stvorili. Mi smo ovo naslijedili od nekoga i znači naša dužnost je da mi ovo, ovaj događaj, nekome i poklonimo.²⁰³

²⁰⁰Gala, 23. siječnja 2013. godine. Kazivač: Ivan Brčić – Šušak, rođen 1958. godine.

²⁰¹Dragić 2012: 164-165.

²⁰²Gala, 23. siječnja 2013. godine. Kazivač: Zvonimir Jagnjić, rođen 1972. godine.

²⁰³Gala, 23. siječnja 2013. godine. Kazivač: Marko Mravak, rođen 1982. godine.

*Ka i svake godine, poštiva se tradicija i kad se dođe amo reć na dan il dva do mačkara, svi su za to. I evo, ovon prilikon, ko ovde prisustvuje, ja se svima zahvaljujen šta smo stvarno ove godine opet uspili to organizirat i ništa, vidimo se na mačkarama.*²⁰⁴

Galjske mačkare čuvaju svoju tradiciju već više od dvjesto godina. U tom dugom razdoblju neke stvari ipak su se promijenile. Sljedeću priču o tome kako su mačkare izgledale nekada ranije ispričao je Ivan Maleš iz Gljeva povodom 180. obljetnice postojanja Župe Svih Svetih, Gala – Gljev za sinjski „HIT radio“:

Mačkarsku povorku u starija vremena je predvodio prvi did, a njegovu ulogu u novija vremena preuzeo je barjo. Prvi did bio je obučen u što stariju robu, a lice bi omrčio. Oko struka je nosio jedno omanje zvono. Njegova je zadaća bila dovesti mačkare pred svaku kuću u selu, te od domaćina primiti spremljene darove. Darove (najčešće komad slanine) predavao je torbonoši, a najbolji klip nosio bi na sablji. Torbonoša je također nosio staru robu, a preko ramena je nosio bisage. To su od sukna skrojene dvije vreće u jednom komadu. Nose se preko ramena, a inače su se koristile prilikom sjetve žita. Skupljenu slaninu na kraju dana sve mačkare bi međusobno podijelile. Domaćice su barju darivale i pletenim čarapama, terlucima i sl. Barjo, koji je u novija vremena preuzeo ulogu prvog dida, jest momak obučen u narodnu nošnju koji nosi hrvatski barjak. On pred svaku kuću u selu dovodi „bile“ mačkare koje igraju staro arhaičko kolo, pjevaju reru i druge narodne pjesme. Domaćin kuće sve časti icem i pićem (pečenica, sudžuk, uštipci...), a domaćica dariva barju. Uz barju na čelu povorke idu diver i mlada. Mladoženje nema, niti ga je ikad bilo. Ni najstariji mještani ne znaju pouzdano zašto je tako. Postoji legenda iz koje su se iznjedrile mačkare u Cetinskom kraju. Po toj legendi: „Ispred crkve su se susreli dvoji svatovi. U nastalom sukobu pobijena je većina svatova te obojica mladoženja“. Prema tome mladoženje nema, pa se u mačkarama, imitirajući svatove stalno traži mladoženja. Ženske i muške uloge preuzimaju muškarci, obučeni u robu iz prošlih vremena. U povorci su žene obučene u „svatovsku“ i „misnu“ robu. Misna roba je nova roba iz prijašnjeg svakodnevnog života. Svatovska roba je svečana narodna nošnja. Tu su još i cure, obučene također u svatovsku i misnu robu. Žene u svatovskoj robi nazivaju se debele jenge, a cure jengije. U povorci su i momci obučeni u svečanu narodnu nošnju. Upravo zbog toga mačkare izgledaju kao karikirani svatovi. U povorci nastupaju i žalovice (udovice) obučene u crninu, koje nariču šaljive slogane. Tu su još Turčini i bule, koji predstavljaju vjekovnu prisutnost Turaka na ovim prostorima. Turčin

²⁰⁴Gala, 23. siječnja 2013. godine. Kazivač: Ante Mravak, rođen 1982. godine.

zapovijeda kuda će mačkare ići i ne dozvoljava da se miješaju bili i crni svatovi. Mlada i bule pokušavaju poljubiti mlađe gospođe i djevojke kako bi im pokazali svoje simpatije. Poslije „bilih mačkara” dolaze ostale mačkare koje ismijavaju politički i svakodnevni život. Nadalje dolaze „crne mačkare” koje čine diduzbabu, did, baba, cigići i didi. Diduzbabu je muškarac maskiran u pogrbljenog starca kojemu je simbolično istaknut muški spolni organ kao simbol plodnosti. Baba je također muškarac, maskiran u staru ženu s preslicom u ruci i lutkom kao simbolima radišnosti i rodnosti. Obično to bude okretan muškarac koji može izdržati sve napore tijekom cijeloga dana. Uz babu i didauzbabu ide par dice, obučenih u male cigane. Najposlije dolaze didi, koji su i najatraktivniji dio mačkara. To su momci u šarenoj i izrutanoj odjeći. Na glavama nose „ovčje mišine” postavljene okomito da bi izgledale što veće. Zbog njihove visine i težine „mišina” se pridržava dugim štapom, a cjelodnevno kretanje u toj opravi zahtijeva značajnu fizičku izdržljivost. Oko struka nose četiri do pet zvona. Preko ramena, u torbama od sukna nose lug kojim posipaju mlađe žene, cure i muškarce koji su mogli prisustvovati u mačkarama, a nisu htjeli. Lica su im zamrčena ili prekrivena crnom krpom. Didi predstavljaju najatraktivniji dio mačkara, a njihov dolazak unaprijed najavljuje zaglušujuća buka mnogobrojnih zvona. Visoke „mišine” na njihovim glavama, neprestani ples i prekrivena lica predstavljaju atrakciju za sve promatrače, i nikad se ne zna tko će biti „žrtva” koju će u potpunosti zasuti lugom. Baba i did često izvode ljubavne igre, odnosno igre plodnosti. Za to vrijeme didi skakanjem i zvonjavom stvaraju buku kako bi rastjerali „sile zla” te potencirali plodnost babe i dida, kao i godišnjeg uroda (ljetine). Mačkare u Gali i Gljevu obično se održavaju posljednju subotu u siječnju. Ujutro se okupljaju usred sela da bi krenuli u obilazak okolnih mjesta. U Gljev, odnosno Galu se vraćaju poslijepodne, a zatim se „mačkara” do mraka. Tako, većinu vremena trčeći prijeđu dvadeset do trideset kilometara tijekom dana. Navečer se skidaju maske i vraća svakodnevni izgled. Dan mačkara završava zajedničkom večerom koja traje do kasno u noć.²⁰⁵

Galjske mačkare član su karnevalske udruge „Didi s Kamešnice”, a po prvi put je organizirana smotra mačkara Cetinskoga kraja u Sinju, 14. veljače 2015. Udruga „Didi s Kamešnice” gostovala je na mnogim mjestima diljem Hrvatske, a njezin cilj je sačuvati ostavštinu i običaje ovog kraja te upoznati mlađe generacije i širu javnost s njima. Ovaj vrijedni običaj treba njegovati i sačuvati za mnoge buduće generacije jer po njemu smo ono što jesmo. Gala bez svojih mačkara ne bi bila ista.

²⁰⁵Sinj, 2. listopada 2010. godine.

6. Zaključak

Ovaj diplomski rad napisan je u svrhu boljeg upoznavanja sa sinjskim krajem i njegovom zaista bogatom kulturnom baštinom koja je čuvana i prenošena uglavnom usmenim putem. Uvodni dio rada donosi općenite podatke o usmenoj književnosti, kulturnoj baštini te o geografskom smještaju i osobitostima sinjskog kraja.

U razradi su kroz brojna zanimljiva poglavlja obrađene mnoge predaje, legende, svjedočanstva i običaji vezani za čitav sinjski kraj. Nakon etnoloških predaja, unutar povijesnih predaja posebna pozornost posvećena je dolasku Gospe iz Rame u Sinj koji je duboko utkan u genski zapis svakog Sinjanina. Nakon dolaska Gospe u Sinj, nekoliko stranica posvećeno je Andrijici Šimiću i njegovoj povezanosti s ovim krajem. Potom slijede razne demonološke i mitske predaje, a nakon njih legende i svjedočanstva o Čudotvornoj Gospi Sinjskoj i njezinoj svetoj slici. U tom iscrpnom poglavlju opisana je čudesna obrana Sinja u noći s 14. na 15. kolovoza 1715. godine te su prikazane razne Gospine milosti. Posljednji dio ovog rada posvećen je običajima karakterisničnim za ovo područje od kojih su neki nažalost izumrli. Ispitivanjem različitih kazivača i korištenjem tuđih zapisa vezanih za temu, došlo se do vrijednih, autohtonih i vjerodostojnih predaja koji svjedoče o bogatom tradicijskom i kulturnom životu ovog malog mjesta u Dalmatinskoj zagori.

Zbog načina života kojim se danas živi, zapisi iz ovoga rada, ali i cjelokupna usmena baština mogu izgledati daleko. Svrha ovoga rada je osvijestiti čitatelje o neizmjernej važnosti i bogatstvu kulturne baštine, tradicije i folkloru svakog pa i onog najmanjeg mjesta, te isto tako, potaknuti dodatno zanimanje i ljubav prema starini koju su nam preci vjerno čuvali. Za opstojnost kulturnog identiteta svih nas važno je da se govori i piše o starim običajima i da se oni prenose na mlađa pokoljenja kako nikada nebi pali u zaborav.

Sinjani s pravom mogu biti ponosni na svoju bogatu kulturnu baštinu koju su im preci ostavili u naslijeđe. Nadajmo se da će i današnje generacije, ali i one koje tek dolaze, imati dovoljno ljubavi i poštovanja prema svojoj tradicijskoj kulturi kako bi je nastavili brižno i vjerno prenositi. Za kraj rada kojemu sam posvetila svoje vrijeme i ljubav, voljela bih ponoviti zaista predivne riječi Ivana Marković jer one najbolje opisuju ovaj Grad:

Malo po malo podiže se najljepši varoš unutrašnje Dalmacije, kojemu Gospina prilika, kako je bila od početka, tako će uvijek biti što je čovjeku duša, – izvor života, i najviša

dika i slava njegova.

Popis kazivača

1. Ante Mravak, rođen 1928. godine.
2. Jela Jukić, rođena 1940. godine; djevojačko prezime – Ćurković.
3. Anka Cvrlje, rođena 1936. godine; djevojačko prezime – Ćurković.
4. Anđa Tadić, rođena 1935. godine; djevojačko prezime – Glavinić.
5. Ivica Mravak, rođena 1941. godine; djevojačko prezime – Jagnjić.
6. Fra Ivan Norac Kljajo, tadašnji župnik Župe Gala – Gljev; rođen 1945. godine.
7. Marija Vojković (nije se udala), rođena 1961. godine.
8. Kata Mravak, rođena 1933. godine; djevojačko prezime – Šimunović.
9. Nediljka Cvrlje, rođena 1938. godine; djevojačko prezime – Jenjić.
10. Jure Mravak, rođen 1942. godine.
11. Ljubo Bošković, rođen 1946. godine.
12. Milan Vojković, rođen 1965. godine.
13. Ivica Brčić, rođen 1962. godine.
14. Ivan Brčić – Šušak, rođen 1958. godine.
15. Zvonimir Jagnjić, rođen 1972. godine.
16. Marko Mravak, rođen 1982. godine.
17. Ante Mravak, rođen 1982. godine.

Literatura

1. Borković, Velimir. 1995. *Cetina između Svilaje i Kamešnice*. Sinj: Ogranak Matice hrvatske u Sinju.
2. Botica, Stipe. 1995. *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*. Zagreb: Školska knjiga.
3. Botica, Stipe. 2013. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.

4. Bošković-Stulli, Maja. 1968. „Narodne pripovijetke i predaje Sinjske krajine.” U: *Studije i građa o Sinjskoj krajini*. Ur. Bošković-Stulli, Maja; Gušić, Marijana; Palčok, Zoran; Žganec, Vinko. Zagreb: Institut za narodnu umjetnost.
5. Bošković-Stulli, Maja. (pr.) 1997. *Usmene pripovijetke i predaje*, Zagreb: SHK, MH.
6. Bošković – Stulli, Maja i Zečević, Divna. 1978. *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 1. Zagreb: Liber.
7. Bošković-Stulli, Maja. 1997. *Usmene pripovijetke i predaje (Stoljeća hrvatske književnosti)*. Zagreb: Matica hrvatska.
8. Brčić, Ante. 2015. *Andrijica Šimić*. Zagreb: Despot Infinitus.
9. Dragić, Marko. 2018 a. Povijesne i etiološke predaje iz Otoka Sinjskoga. *Tragovi tradicije, znakovi kulture* (Zbornik u čast Stipi Botici). Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatsko filološko društvo, Matica hrvatska. str. 283.-297.
10. Dragić, Marko. 2018 b. *Vile u tradicijskim pričama šibenskoga zaleđa*, Suvremena pitanja, časopis za prosvjetu i kulturu, XIII, 25, Mostar: Matica hrvatska; FPMOZ. 132-151.
11. Dragić, Marko. 2017 a. *Tradicijske priče iz Zagore*. Split: Književni krug Split, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu.
12. Dragić, Marko. 2017 b. *Motivski svijet usmenih predaja u brotnjanskom kraju*, Suvremena pitanja, XII (24) Mostar: Matica hrvatska FPMOZ. str. 89.-116.
13. Dragić, Marko. 2016 a. „Legende i svjedočanstva o čudotvornoj slici Gospe Sinjske”. *Croaticaet Slavica Iadertina*, 12 (1). Zadar: Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru. Str. 153.-177.
14. Dragić, Marko. 2016 b. *Nematerijalna kulturna baština Hrvata u Bosni i Hercegovini*, Bosna franciscana 45. Sarajevo: Franjevačka teologija. 265-314.
15. Dragić, Marko. 2016 c. *Povijesne i etiološke predaje o ljubuškom kraju*, Motrišta 92, Mostar 2016, str. 25-61.
16. Dragić, Marko. 2013. *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*. Split: Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu - Odsjek za povijest i Veleučilište u Šibeniku, str. 195-227.
17. Dragić, Marko. 2012. Velike poklade u folkloristici Hrvata. *Croaticaet Slavica Iadertina*, 8 (1). Zadar: Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru. str. 155-188.

18. Dragić, Marko. 2011. *Basme u hrvatskoj usmenoj retorici i izvedbi*, Bałkański folklor jako kod interkulturowy, tom 1, (JoannyRękas). Poznań: Wydawnictwo University Adam Mickiewicz. str. 75-98.
19. Dragić, Marko. 2009. *Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju*. Zbornik radova Filozofskoga fakulteta u Splitu, 2-3, Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. str. 21-44.
20. Dragić, Marko. 2008 a. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu.
21. Dragić, Marko. 2008 b. *Motivski svijet suvremenih usmenih priča s Paga, Brača i Hvara*, Riječ (časopis za slavensku filologiju), 14 (3). Rijeka. str. 207-228.
22. Dragić, Marko. Dragić, Helena. 2008 c. *Leksik hrvatske usmene književnosti*, Suvremena pitanja, časopis za prosvjetu i kulturu, 5. Mostar: Matica hrvatska. 89-112.
23. Dragić, Marko. 2005 a. *Književna i povijesna zbilja*. Split: Hrvatsko kulturno društvo Napredak.
24. Dragić, Marko. 2005 b. *Zbilja o harambaši Andrijici Šimiću u usmenoj i pučkoj epici*, Motrišta 33, Mostar 2005., 99-113.
25. Gašpar, Ivica. 2008. „Obračun s karakonđuom.” U: *Cetinska vrila*, 16 (32). Sinj: Matica hrvatska Sinj.
26. Kekez, Josip. 1998. „Usmena književnost”. U: *Uvod u književnost*, V. poboljšano izdanje. Ur. Stamać, Ante; Škreb, Zdenko. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
27. Marković, Ivan. 1898. *Sinj i njegovo slavlje*. Zagreb: Dionička tiskara.
28. Marković, Ivan. 1899. *Gospa Sinjska*. Zagreb: Dionička tiskara.
29. Milas, Mijo. 1996. *Hrvatski narodni junak Andrijica Šimić*. Split: Logos.
30. Milas, Mijo. 2005. „Hajduk Andrija Šimić”. U: *Andrija Šimić. Izuzetna pojava među hajducima*. Ur. Mimica, Ivan; Milas, Mijo. Split: Logos-tours.
31. Tomašević, fra Luka. 2000. *Između zemlje i neba, (Vjera i moral u životu kršćana Sinjske krajine u 18. stoljeću)*. Sinj: Knjižnica «Gospa Sinjska» knjiga br. 6.

Izvori s interneta:

1. <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>

Datum pristupa: 9. kolovoza 2019.

2. <https://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/censustabsxls.htm>

Datum pristupa: 1. kolovoza 2019

Sažetak

KULTURNA BAŠTINA U SINJSKOM KRAJU

Razni lokaliteti na ovom području svoj naziv duguju povijesnim ličnostima, a takav slučaj je s Kosincem koji je naziv dobio po jednom od petorice braće koji su predvodili doseljavanje Hrvata. Osim Kosinca, zanimljive su predaje o Mojanki i Marijinoj jami koje su dobile nazive po kršćanskim djevojkama koje su stradale za vrijeme turskog zuluma.

Dolazak Gospe iz Rame u Sinj 1687. godine jedna je od najznačajnijih povijesnih predaja ovog kraja, a turska nastojanja kroz to vrijeme u sinjskom kraju ne jenjavaju. Turci u srpnju 1715. udaraju na Otok u kojem su stradanja bila iznimno velika, a nakon toga boj se otvara u Sinju koji je čudesno obranjen uoči blagdana Velike Gospe. Andrijica Šimić nije mogao podnijeti nepravdu i zvjerstvo Turaka stoga se odmetnuo u hajduke kako bi pomogao svom narodu, a pomagača je imao i u našim krajevima.

Vještice i more bile su stvarne djevojke s imenom i prezimenom koje su činile razna zla ljudima, pogotovo onima koji bi im se zamjerili, a vukodlakom se postajalo četrdeset dana nakon smrti. Bajkovite vile bile su oličenje ljepote. Poznate su kao pomagateljice ljudi, a činile su zlo jedino ako bi tko odao njihovu tajnu o kopitu ili papku koje su imale.

Legende o obrani Sinja uz pomoć Gospe Sinjske i svjedočanstva Gospinih milosti snaže vjeru puka već stoljećima.

Stari svatovski običaji, umicanje i odlazak na silo izumrli su, ali se pamte i prenose. Običaj koji je još uvijek prisutan i vjerno se njeguje jesu mačkare, a posebne su galjske mačkare.

Ključne riječi: kulturna baština, sinjski kraj, predaje, legende, običaji

Abstract

CULTURAL HERITAGE IN THE TOWN OF SINJ AND ITS SURROUNDING AREA

Various locations in this area owe their name to some historical figures, and that is the case with Kosinac that is named after one of the five brothers that led the migration of Croats. Except Kosinac, there are interesting traditional stories about Mojanka and Marijina jama that are named after Christian young women that were victims of Turkish oppression.

The arrival of Our Lady from Rama to Sinj in 1687 is one of the most significant historical and traditional stories of the area. Turkish efforts were very serious in that period. In July 1715 Turks attacked Otok and sufferings were big, and soon after that Sinj is attacked. On the eve of Assumption Day, Sinj was miraculously defended. Andrijica Šimić could not stand the injustice and atrocity of Turks so he joins the group called *hajduci* to help his people. Andrijica had some helpers in this area.

Witches and other demonic beings that were called *more*, were real young women that had their name and surname and did evil things, especially to those who messed with them. Werewolves appeared forty days after their death. Mythical fairies were the epitome of beauty. They helped people, and did evil things only if someone told their secret about the claw of hoof they had.

Legends about the miraculous defense of Sinj and many testimonies about mercies of Our Lady of Sinj strengthen the faith of people for centuries.

Old wedding customs, *umicanje* and *odlazak na silo* do not exist anymore, but people remember them and pass them. The custom that is still present and cherished by people is called *mačkare*, and this custom is special in Gala.

Key words: cultural heritage, area of Sinj, traditions, legends, customs.

Obrazac A.Č.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Ivna Mravak, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice hrvađskog jezika i književnosti i anglistike, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 26. rujna 2019.

Potpis Ivna Mravak

Obrazac P.O.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

kojom ja Ivan Mravak, kao autor/ica diplomskog rada dajem suglasnost Filozofskom fakultetu u Splitu, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom

Kultura baskog u suvremenoj književnosti

koristi na način da ga, u svrhu stavljanja na raspolaganje javnosti, kao cjeloviti tekst ili u skraćenom obliku trajno objavi u javnoj dostupni repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu, Sveučilišne knjižnice Sveučilišta u Splitu te Nacionalne i sveučilišne knjižnice, a sve u skladu sa *Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima* i dobrom akademskom praksom.

Korištenje diplomskog rada na navedeni način ustupam bez naknade.

Split, 26. rujna 2019.

Potpis Ivan Mravak